

Osman Bölükbaşı ve Milliyetçilik Anlayışı¹

Osman Bölükbaşı and His Understanding of Nationalism

Abdullah TURAN

Aksaray Üniversitesi

aturan40@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2743-6798>

Makale Başvuru Tarihi : 24.11.2022

Makale Kabul Tarihi : 27.12.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Osman Bölükbaşı, Türk siyasetinde tek başına iktidar olma fırsatını elde edememiş olsa da Türk siyasi hayatının şekillenmesinde çok etkili bir pozisyona sahip olmuştur. Bölükbaşı, siyasete bakışı ve iktidardan beklentileri nedeniyle siyasi hayatında birçok hadise yaşamıştır. Yaşanan hadiselerle rağmen seçilmeye devam etmiş olan bir parti lideri olarak Bölükbaşı'nın yaşadığı hadiselerde elbette siyasi ideolojisi de belirleyici olmuştur.

Bu çalışma ile Osman Bölükbaşı'nın gerek kurduğu partilerde gerekse söylem ve duruşunda öne çıkan milliyetçilik anlayışının çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır. Daha önce Bölükbaşı'nın milliyetçilik anlayışı üzerine kapsamlı bir çalışma yapılmamış olması ile birlikte onun genel hatlarıyla muhafazakâr bir lider olarak bilinmesi ve Türk seçmeni için önemli olan bu özelliğine rağmen iktidara gelememiş olması çelişkinin anlamaya yönelmesi bu çalışmanın değerini/önemini ortaya koymaktadır. Çünkü Bölükbaşı, "siyasi çizgisinden çıkmayan, esnemeyen ve milletin refahını her şeyin önüne koyan" bir duruş ortaya koyması ile milliyetçi partilerin duruşuna yakın bir pozisyon işgal etmiştir.

Bu bağlamda öncelikle internet ve kütüphanelerden elde edilen makale ve kitaplar ile literatürde yer almış olan değerlendirmeler, anılar, konuşmalar şeklindeki birincil ve ikincil kaynaklar taranmıştır. Elde edilen verilerle çalışma amacını gerçekleştirmek için ilk olarak Bölükbaşı'nın siyasi kimliği, siyasi hayatı, yaşanan hadiseler ve siyasi yaşamında benimsediği düsturlar konusunda bir yazım gerçekleştirilmiştir. Sonrasında yazılı metinlerde, söylemlerde ve literatürde yer aldığı hali ile Bölükbaşı'nın milliyetçiliğini ortaya koyan bir yazıma yer verilmiştir. Son olarak ayrı bir başlık açılarak "Bölükbaşı'nın siyasi davranışları çerçevesinde milliyetçiliğini nasıl dışa vurduğuna dair" bir değerlendirme yapılarak çalışma nihayetlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osman Bölükbaşı, Millet Partisi, Milliyetçilik, Muhafazakârlık.

ABSTRACT

Osman Bölükbaşı could not get the opportunity to be in power alone in Turkish politics. However, he was very influential in shaping Turkish political life. Bölükbaşı experienced many events in his political life due to his view of politics and his expectations from the government. Despite the events, he continued to be elected. As a party leader, of course, his political ideology was decisive in the events that Bölükbaşı went through.

This study aims to draw the framework of the understanding of nationalism that stands out in the discourse and stance of the parties founded by Osman Bölükbaşı. There has not been a comprehensive study on Bölükbaşı's understanding of nationalism in the literature. However, he is known as a conservative leader in general terms. Despite having this feature, which is important for Turkish voters, he could not come to power. This study becomes important because it tends to understand this contradiction. Because Bölükbaşı occupied a position close to the stance of the nationalist parties because of his stance that "does not go out of his political line, does not stretch and puts the welfare of the nation above all else".

In this context, primary and secondary sources such as "articles, books, evaluations in the literature, memories, speeches" obtained from the internet and libraries were scanned. With the data obtained, firstly, the subject of "Bölükbaşı's political identity, political life, events and the principles he adopted in his political life" was written. Afterwards, Bölükbaşı nationalism, which is stated in "written texts, discourses and literature", is explained. Finally, the study was concluded by making an evaluation explaining how Bölükbaşı expressed his nationalism by considering his political behaviors.

Keyword: Osman Bölükbaşı, Nation Party, Nationalism, Conservatism.

¹ Bu makale, 07-09 Ekim 2021 tarihleri arasında Ahi Evran Üniversitesi'nde düzenlenen Her Yönüyle Mucur Sempozyumu'nda "Mucurlu Bir Siyasi Lider Olarak Osman Bölükbaşı ve Milliyetçilik Anlayışı" başlıklı sözlü olarak sunulan çalışmanın genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

1. GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılı itibarıyla çok partili hayata ilk geçiş denemesi 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile yapılmaya çalışılsa da başarılı olunamamıştır. 1930'da bu kez Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile yeni bir deneme yapılmış; ancak yine başarısız olunmuştur. Bundan sonraki deneme ise II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ertesinde, 1946'da olmuştur. Çünkü II. Dünya Savaşı'nın acımasız koşulları tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemiş ve Türkiye'de de yönetim o günkü koşullarda dünyadakine benzer bir şekilde daha milliyetçi ve otoriter bir şekilde gerçekleşmiştir. Ancak savaş sonrasında dünya artık Soğuk Savaş evresini yaşamaya başlamış ve iki kutba ayrılmıştır. Türkiye tercihini Batı'dan yana yapmış ve bu tercihe bağlı olarak Batı'nın ekonomi modelini ve sosyal modelini uygulamak durumunda kalmıştır. Böyle bir ortamda Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yönetimi ülkeyi demokrasi temelinde örgütlemek zorunda kalmıştır. Ancak bu yapılmadan evvel halkın Tek Parti Dönemi'nin ve savaş ortamının psikolojisinden uzaklaştırılması gerekmiştir. Böylece halkın gözündeki imaj düzeltilmek istenmiştir. Bu süreçte faşizm derecesinde bir milliyetçiliğin korkutuculuğu bir yana ülkeyi bir arada tutun bir milliyetçiliğin yanında çoğunluğu muhafazakâr özellikler gösteren halkın bir takım muhafazakâr ihtiyaçlarına dönük düzenlemeler yapılmıştır. Bu süreçte Batı'ya yönelişle birlikte çok partili hayata geçişle ilgili ilk kurulan siyasi parti CHP içerisinde doğan Demokrat Parti (DP) olmuştur.

Ancak CHP'nin halkın psikolojisini henüz hazırlayamamış olmasının bir yansıması olarak 1946 seçimlerinde “açık oy gizli sayım” şeklinde bir sistemi işletmesi DP'yi sonraki seçim dönemine kadar daha güçlü kılmıştır. 1950 seçimlerinden sonra ise DP ile CHP ilişkisinin “muvazaa partii” ilişkisi olduğunu belirten ve “geçmişin hesabının sorulmasını, demokrasinin en iyi şekilde işletilmesinin sağlanmasını isteyen ve muhafazakâr özellikleri milliyetçilik özellikleri gibi belirgin olan sert muhalefet özellikleri taşıyarak DP içerisinde doğan bir Millet Partisi (MP)” ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda MP'nin siyaset anlayışı ve ideolojik duruşu diğer iki partiye kıyasla daha farklı seyretmiştir.

İdeolojiler her siyasi parti için önemli bir dayanak oluşturmaktadır. Bu konuda bazı partiler keskin tavır ortaya koyarken bazıları esnek davranabilmektedir. Siyasi inançlar bütünü olan ideolojiler, içeriğinde siyasi eylem programları bulundurmaktadır (Çağla, 2015:217). İdeolojiler hayatı olduğu gibi kabul etmedikleri gibi kendi koşullarını “eyleme dönük olarak” gerçekleştirebileceklerine inanmaktadır (Baradat, 2012:7). Baradat (2012:15) ise bu konuda ideolojilerin, çoğu zaman insanları “devletin amaçlarını gerçekleştirmeye” razı etmek amacıyla kullanıldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla halkın rızası ve iktidarın meşruluğu içinde siyasi ideolojiler önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Bu bağlamda siyasal iktidarlar yönetimlerini devam ettirmek konusunda siyasi ideolojileri araç olarak kullanmaktadırlar (Atılğan, 2014:296).

Çünkü ideolojiler kendilerine özgü bir bakış açısı ile insana ait değerleri ve kurumları değerlendirerek kendi bakış açılarına göre insanları harekete geçirmektedirler. Ancak ülkelerin içinde bulunduğu koşullar veya halkın önemseydiği konular da partilerin siyasi ideolojilerinin şekillenmesini etkilemektedir. Tek Parti Dönemi koşulları ile II. Dünya Savaşı sonrası koşulların birbirinden farklı seyretmesi CHP'nin ideolojik konumunu bu sebeple değiştirmiştir. CHP'nin 1950 seçimleri öncesinde muhafazakâr kesimi rahatlatmak bir takım düzenlemeler yapmaya yönelmesinin altında bu gerekçeler yatmaktadır. Dolayısıyla CHP'nin bu dönüşümü aynı zamanda DP'nin de ideolojik konumunu belirlemiştir. MP ise DP'nin Türkiye'de denendiği bir evrede CHP-DP ilişkileri temelinde ve o anki koşullarda halkın beklentilerine ve benimsediği değerlere yönelerek kendi ideolojisini şekillendirmiştir. Bu açıdan meseleye bakıldığında bir süre sonra MP lideri olan Bölükbaşı'nın söylemleri ve beklentilerinin esasında merkeze karşı çevrenin beklentileri şeklinde yansıdığı söylenebilir. Bu bağlamda MP'nin ideolojik duruşunun muhafazakârlık ve milliyetçilik zemininde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Literatürde Bölükbaşı'nın ve partilerinin yaşadığı olaylar çerçevesinde ağırlıklı olarak muhafazakâr bir parti olarak değerlendirilmesi söz konusu olmakla (Çaylak, 2007:17; Güner, 2011; Çaylak ve Kaymal, 2021:52,53,55) birlikte bu çalışma ile Osman Bölükbaşı'nın gerek kurduğu partilerde gerekse söylem ve duruşunda öne çıkan “milliyetçilik anlayışının” çerçevesinin çizilmesi amaçlanmaktadır.

Bölükbaşı'nın milliyetçilik anlayışı konusunda zengin bir literatür bulunmaması ve mevcut kaynakların birbirinin tekrarı şeklinde olması çalışmanın kısıtı olsa da Bölükbaşı'nın genel hatlarıyla muhafazakâr bir lider olarak bilinmesine ve Türk seçmeni için önemli olan bu özelliğine rağmen iktidara gelememiş olması da bu çalışma içeriğinde dikkate alınmaktadır. Çünkü Bölükbaşı uygulamada/fiilde -Türk sağında kendisinden sonra iktidara gelen muhafazakâr partilere kıyasla- siyasi çizgisinden çıkmayan, esnemeyen ve milletin refahını her şeyin önüne koyan bir duruş ortaya koymasıyla milliyetçi partilerin duruşuna yakın bir pozisyonda yer almıştır.

Özet olarak bu çalışmada “siyasi kimliğinde öne çıkan yönleri perspektifinde Osman Bölükbaşı'nın dışa yansıyan milliyetçilik anlayışı/tipi nedir?” sorusu temelinde bir okuma ve araştırma ortaya konulmuştur. Bu amaçla öncelikle internet ve kütüphanelerden elde edilen makale ve kitaplarla literatürde yer almış olan değerlendirmeler, anılar, konuşmalar şeklindeki birincil ve ikincil kaynaklar taranmıştır. Elde edilen verilerle çalışma amacını gerçekleştirmek için ilk olarak Bölükbaşı'nın siyasi kimliği, siyasi hayatı, yaşanan hadiseler ve siyasi hayatında benimsediği düsturları konusunda bir yazım gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde Bölükbaşı'nın tanınması ve davranışlarının anlaşılmasına zemin hazırlanmıştır. Sonrasında yazılı metinlerde, söylemlerde ve literatürde yer aldığı hali ile Bölükbaşı'nın milliyetçiliğini ortaya koyan bir içerik yazımı gerçekleştirilmiştir. Son olarak ayrı bir başlık altında “Bölükbaşı'nın ‘yaşadığı olaylar ve benimsediği düsturlar’ dikkate alınarak, ortaya koyduğu siyasi davranışları çerçevesinde milliyetçiliğini nasıl dışa vurduğu -muhafazakârlık da yoruma dâhil ederek-” değerlendirilerek yorumlanmıştır.

2.OSMAN BÖLÜKBAŞI: SİYASİ HAYATI VE SİYASETE BAKIŞI

Bir siyasetçinin siyasi kimliğinin şekillenmesinde en önemli alan yetiştiği ortamdır. Bu nedenle öncelikle Osman Bölükbaşı'nın yetiştiği ortama, aldığı eğitime ve siyasete yönelişine bakılması gerekir. Öte yandan bir siyasetçi yaşadığı olaylardaki duruşu ve aldığı kararlarıyla sonraki olaylarda nasıl davranacağına ve nasıl karar alacağına ilişkin bir kanaat oluşturur. Bu nedenle bu kısımda ayrıca Bölükbaşı'nın siyaset sahnesinde iken yaşadığı olaylara/hadiselere ve bu konudaki tutumuna bakmak, diğer bir ifade ile siyasi hayatına bakmak gerekmektedir. Öte yandan Bölükbaşı'nın siyasete nasıl baktığı, ondan ne beklediği, iktidara bakışı, siyasi kimliğini şekillendiren düsturların neler olduğunu anlamak Bölükbaşı'nın dışa yansıyan milliyetçiliğini açıklayabilmek için gereklidir.

2.1.Bölükbaşı'nın Siyasi Hayatı ve Yaşanan Önemli Hadiseler

1 Mart 1913'te Kırşehir'in Mucur ilçesi Hasanlar Köyü'nde tanınmış bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Bölükbaşı varlıklı bir ailenin çocuğu olmakla birlikte, köyde yaşamış ve yetişmiş biri olarak köylünün çilesini görmüştür. Bu tür kaygıların içerisinde yetişen Bölükbaşı üniversite tahsilini devlet bursu kazanarak gittiği Fransa'da Nancy Üniversitesi Matematik bölümünde yapmış ve buradaki eğitimi sırasında Matematik ilminin mantığını öğrenmekle birlikte, sentez ve analiz kabiliyetini de geliştirmiştir. 1938'de yurda dönüşüyle Kandilli Rasathanesi'nde asistan olarak göreve başlamıştır. 1940 yılına gelindiğinde Haydarpaşa Lisesi'nde matematik öğretmenliği yapmaya başlayan Bölükbaşı'nın, İstanbul Üniversitesi'ndeki bir asistan alımına yaptığı başvuru sonrasında uğradığı haksızlığa bağlı olarak siyasete dâhil olarak bu sorunları ortadan kaldırabileceğine dair bakışının kuvvetlendiği anlaşılmaktadır. Bu süreçte Prof. Dr. Remzi Oğuz Arık gibi önemli bir Türk milliyetçisinin sohbetlerine de katılan Bölükbaşı, “Nurettin Topçu, Tahsin Banguoğlu” gibi önemli isimlere, bulunduğu her sohbet öncesinde “Bugün vatanın için ne düşündün?” sorusunu yönelterek cevabını dinlemeyi önemsemiştir. Çünkü Bölükbaşı, köylünün yaşadığı yoksulluk, hastalık, imkânsızlıkları engellemek arzusuyla siyasette “haksız, vicdansız, adaletsiz” uygulamalara karşı çıkmak istemiştir (Güner, 2011:3-4; Limoncuoğlu, 2018:149-150).

Dolayısıyla Bölükbaşı, köylünün sefaletini gören, yabancı bir ülkede yaşamı tecrübe etmiş olmasıyla yabancıların Türkiye'ye dair bakışını bilen ve sohbetlerine katıldığı insanlardan etkilenerek milli ve muhafazakâr duyguları gelişen bir kimse olması ile siyasete bakışını şekillendirmiştir. Onu siyasette aktif olmaya zorlayan hadise ise hayatının önemli bir aşamasında uğradığı haksızlık olmuştur. Bu koşulların bir yansıması olarak Bölükbaşı, kendisini Türkiye'de yaşanan haksızlıkları önlemek için görevli hissetmeye ve siyasete yönelmeye başlamıştır.

1946 yılında, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi öğretim üyesi Dr. Mehmet Altan Köymen'in daveti üzerine Ankara'ya gelen Bölükbaşı, Celal Bayar ile tanıştırılmış ve böylece konuşma yeteneği ve cesareti ile Bayar'ı etkileyen Bölükbaşı'nın siyasi hayatı başlamıştır. DP'nin parti müfettişi olan Bölükbaşı Orta Anadolu'yu aralıksız gezmiş ve alışılmamış sert bir üslupla, Tek Parti baskısı altında yaşayan insanların bastırılmış cesaretlerini ateşlemiş, yaptığı konuşmalarla teşkilatı ayağa kaldırmıştır. Çok kısa sürede ünü bütün memlekete yayılan Bölükbaşı'nı, Anadolu insanı kendisinden görerek bağrına basmıştır (Güner, 2011:10). Anadolu insanının muhafazakâr tutumlara sahip olması ve Bölükbaşı'na baktıklarında kendilerini görmeleri onun siyaset sahnesinde büyümesinde önemli bir etken olmuştur.

Bölükbaşı sadece söylemlerinde değil eylemlerinde de sertliğini sürdürmüştür. 1946 seçimlerinde Yozgat'ta aday gösterilen Bölükbaşı sandık hileleri nedeni ile seçimi kaybedince duruma itiraz etmiş ve bu itiraz sonrası yaşanan tartışmanın ardından hapse atılmıştır. Hapisten çıkar çıkmaz protesto mitinglerine katılarak yapılan hileyi halka aktararak meşruluğunu artırmıştır. Ancak Bölükbaşı sertliğini sadece kendisine karşı hile yapan iktidar partisine değil aynı zamanda kendi partisinin adaletsizliğine karşı da sürdürmüştür. Bölükbaşı'nın, 12 Ocak 1947'de yapılan DP I. Büyük Kongresi'nde İnönü için "Kızıl Sultan" şeklinde bağırması sonucunda salon yıkılacak şekilde alkış tutsa da "Genel İdare Kurulu"na girmek için yapılan gizli seçimi kaybetmesi² üzerine parti yöneticilerine karşı sert bir tavır takınmaya başlamış ve yaşanan bu hadise onun Millet Partisi (MP) kurucularından bir tanesi olmasını sağlamıştır (Güner, 2011:11). Dolayısıyla Bölükbaşı Tek Parti'ye ve DP içinde büyümesinden korkanlara karşı olan güçlü söylemleri ile mücadelesinin bir partiye ya da kişiye yaranmadığını, derdinin millet olduğunu kanıtlamıştır.

Bölükbaşı'nın hayatı, Türkiye'de çok partili hayata geçiş dönemindeki mevcut siyasi parametrelerin nedenlerini ve sonuçlarını anlamak açısından önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Bölükbaşı'nın bu şekildeki siyasi mücadelesinin Türk siyasi kültürünün oluşmasına ve iktidar-muhalefet ilişkilerinin gelişmesine etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bölükbaşı, zengin bir aileden gelmiş olsa bile seçkinci/elitist bir siyasi çizgide bulunmaktan uzak durmuştur. Tek Parti yönetimine karşı gösterdiği cesaret ve sahip bulunduğu hitap kabiliyeti, onu kısa zamanda tanınan önemli biri yapmıştır. DP'nin CHP baskısına rağmen kurulup teşkilatlanmasında ve Orta Anadolu halkının teveccühünün kazanılmasında önemli bir yer işgal etmiştir. Bölükbaşı özellikle şaibeli 1946 seçimleri sonrasında meclise girilmesine karşı çıkmış ve sine-i millete gitmenin doğru olacağını vurgulamıştır. Bölükbaşı sadece DP'nin I. Büyük Kongresi'nde kendisine yapılan haksızlığa değil aynı zamanda CHP'nin DP'yi ele geçirme ve DP'nin CHP ile uyumlu politikalar ortaya koyma duruşuna da karşı çıkarak demokrasiye verdiği önemi ve millete verdiği değeri kanıtlamıştır. Bu süreçte DP içinde CHP'ye karşı durmayan gelenekçiler ile Tek Parti'ye düşman duruş sergileyen yenilikçiler arası sürtüşmeler artış göstermiştir. Özellikle 12 Temmuz Beyannamesi³ (1947) ile ortaya çıkan Bayar-İnönü yakınlaşması DP içinde bulunan yenilikçilerinden tepki almıştır. Bu yaklaşıma bağlı olarak muhalefetin iktidar karşısında etkisinin zayıfladığı ve halktan uzaklaştığı, böylece iki parti arasında muvazaa bir ilişkinin⁴ sürdüğü çıkarımı yapılmıştır. Bu durum MP'nin partileşme sürecinde etkili olmuştur (Barutçu, 2019:533-534). Bu anlamda Bölükbaşı, elitist bir kesim tarafından (DP ve CHP) Tek Parti sürecinin fiili anlamda devam ettirilmesi karşısında milletin yanında yerini alarak ve MP'nin kurulmasına katkı sağlayarak demokrasi ve özgürlük yanlısı olduğunu kanıtlamıştır.

² Özellikle Karadeniz, Orta Anadolu, Orta Batı ve Doğu illerinden gelen delegelerin çoğunun, Parti müfettişleri olan Bölükbaşı-Ağaoğlu ikilisine gösterdikleri sevgi, Menderes ve Köprülü'yü rahatsız etmiş ve bu iki aktif, hırslı ve muhalif tabiatlı gencin GİK'e girip, nüfuzlarını sarsmalarından endişe etmişlerdir (Çaylak, 2007:25).

³ 12 Temmuz Bildirisi sonrası DP içindeki anlaşmazlık açıkça ortaya çıkmıştır (Koçak, 2008:90-191). Bu beyanname ile ilgili detaylı bilgi için bakınız (Karpat, 2010:278-281).

⁴ Mareşal Çakmak, Bölükbaşı ve Öner gibi etkili liderlerin etrafında toplanan aşırı olarak ifade edilen kesimin iddialarına göre, İnönü, Türkiye'ye demokratik bir düzen getirmekten ziyade, Batı dünyası için göstermelik bir muhalefet yaratmıştır. Muhalefetin başına getirilen Bayar ise İnönü'ye boyun eğmiş ve böylece DP bir "muvazaa" partisi olarak siyasette varlığını sürdürmüştür (Çaylak, 2007:28).

DP'nin muvazaa parti olmasına karşı duruş, parti içi bu gruplaşma ve çatışmalar neticesinde bazı ihraçlar ve istifalar ortaya çıkmıştır. Bu kimseler 20 Temmuz 1948'de MP'yi kurmuşlardır. MP'nin kurucuları arasında Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Kenan Öner, Sadık Aldoğan gibi önemli isimler yer almıştır. DP'den ayrılan (13 milletvekili) milletvekillerinin mecliste kurduğu grup (Müstakil Demokratlar Grubu) DP'nin II. Büyük Kongresi'nde başarı elde edemeyince bu milletvekillerinin 1949 yılı yaz aylarında MP'ye katılmaları söz konusu olmuştur. Dolayısıyla MP, muhalefetin gerçek anlamda işlemlerini isteyen bir kesimce kurulmuştur ki (Koçak, 2008:90-191) bir toplumda demokrasinin işletilebilmesi için gerçek bir muhalefet partisinin bulunması bir zorunluluktur.

Fevzi Çakmak'ın MP fahri başkanlığına getirilmesinin ardından yayınlanan beyannamede Türkiye'nin uçuruma sürüldüğünün belirtilmesi ve bunda DP ve CHP'nin baş unsurlar olarak gösterilmesi bu iki partiyi korkutmuştur. Ayrıca Türkiye'yi Amerikanvari bir tarzda yöneten bu iki düzen partisi karşısında MP'nin güçlenip iktidara gelmesi endişesi yaratması DP ve CHP'yi iyice yakınlaştırmış ve MP'yi zayıflatma uğraşına girişmelerine sebep olmuştur. Bu hususta MP, irtica ile suçlandığı gibi zıt bir duruşla komünistlikle de suçlanmıştır. Bu iki parti ayrıca komplo kurarak da MP'yi halkın gözünden düşürmeye çalışmışlardır. Bu komplolara ilişkin bir örneği İnönü ve Bayar ikilisi ortaya atmıştır. Bu ikili, MP kurucularının kendilerine suikast düzenlediğini iddia ederek MP öncülerini tutuklatmış olsalar da bu iddia hiçbir vakit ispatlanamamıştır. Bu sebeple MP'liler mahkeme kararı ile temize çıkmışlardır⁵ (Kocabaş, 2011:273). Başına gelen olaylardan aklanması bir yana MP'nin diğer partilerin Amerikanvari duruşuna karşı olması ve milletin iktidarını savunması esasında milliyetçi ve muhafazakâr bir duruşun sergilenmesi anlamına gelmektedir.

Ancak suikast iftirasına bağlı olarak MP'de Bölükbaşı ve diğer partililerin tutukluluk hali yaşamaları 1950 seçimlerine iyi hazırlanmalarını engellemiştir. Buna ilaveten Öner ile Çakmak'ın vefatı ve cenaze töreninin provoke edilmesi sonrasında MP'nin irtica anlamında suçlanması sorunu peyda olmuştur. Bu süreçte Bölükbaşı, cenaze törenindeki duruşu ile mürteci (gerici) damgası yemiş ve böylece basının gözündeki değerini yitirmiştir. Ayrıca DP'nin tabanının daha sağlam olması ve CHP'yi iktidardan uzaklaştıracığı düşünülmesi, 1950 seçimlerinde “üzerinde iftiralar olan MP yerine” DP'yi tercih edilir hale getirmiştir (Barutçu, 2019:534-535).

Atılan iftiraya bağlı olarak MP, 14 Mayıs 1950 seçimleri sonucunda bir milletvekili (Kırşehir/Osman Bölükbaşı) çıkararak meclise girse de meclise giren üçüncü parti olmuştur. 17-19 Haziran 1950'de gerçekleştirilen I. Büyük Kongre'de “MP'ye irtica konusunda yapılan karalamalardan ve bu konuda DP-CHP birlikteliğinden bahsedilen konuşmalar ortaya konularak” MP Genel Başkanlığı'na Hikmet Bayur getirilmiştir. 30 Mayıs-2 Haziran 1951 tarihli II. Büyük Kongre'de de “irtica konusunda benzer hususlar değerlendirilerek muhalefetten hürriyet isteyen DP'nin CHP gibi baskı uyguladığını belirten konuşmalar” yapılmış ve bu kez Genel Başkanlığa Mustafa Kentli getirilmiştir. 16 Eylül 1951'de 20 boş milletvekilliği için yapılan seçimlerde MP oylarını % 100 artırsa da yeni bir milletvekili daha çıkaramamıştır. 15 Mayıs 1952'de yapılan III. Büyük Kongre'de de suçlamalardan bahsedilmiştir. Ayrıca bu kongrede Hikmet Bayur parti içinde irtica olduğunu belirten ifadeler kullanarak salonu terk eden bir hareket ortaya koyarak partiyi adeta içerden kundaklamış ve DP ile CHP'nin ekmeğine yağ sürmüştür. 27-29 Haziran 1953'te toplanan IV. Büyük Kongre'de aynı iddiaları dile getiren Bayur 40 arkadaşı ile birlikte partiden istifa etmiştir. Bu olay üzerine Cumhuriyet Savcısı bu konuşmayı bir ihbar olarak kabul ederek “dini siyasete alet etmek” suçundan harekete geçmiş ve 8 Temmuz 1953'te partinin geçici olarak kapatılması gerçekleştirilmiştir. Sonrasında MP Genel Merkezi ve İl Teşkilatlarında aramalar yapılarak Cumhuriyet Savcısı tarafından “irtica” temelinde kapatılmasına ilişkin “laikliğe aykırılık” ana teması bağlamında bir iddianame hazırlanmıştır. Buna dayanak olarak “parti programında laikliğe aykırı maddeler olduğu, çeşitli illerde parti mensuplarının dört kadınla evliliği ifade eden beyanları olduğu, parti genel merkezinde eski Arapça harflerden oluşan levha

⁵ 1949 yılında İnönü ve Bayar'a suikast düzenleme iddiası ile tutuklanmışlardır (Özdemir, 2017:1). Delil yetersizliği nedeniyle 21 Kasım 1949'da tahliye edilmişlerdir (Güner, 2011:13). Suikast meselesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız (İnan, 2005). Bölükbaşı'nın bu iftiranın ardından ilk gördüğü yerde DP genel başkanı Bayar'ın yüzüne tükürmek sureti ile atılan iftirayı protesto etmiş olması çok manidardır (Kocabaş, 2011:273).

bulunduğu, Genel Başkan Kentli'nin Diyarbakır mitinginde din ve vicdan hürriyetinin İslam'da bulunduğunu ifade ederek bir ayet okuması hususu, İzmir il kongresinde Sadık Aldoğan'ın yaptığı konuşmada MP'nin iktidara gelmesi halinde din aleyhine çıkan tüm kanunları kaldıracığını belirtmesi meselesi" gibi örnekler ileri sürülmüştür. Bu temelde Ankara III. Sulh Ceza Mahkemesi 27 Ocak 1954'te 10 lira para cezası ile MP'yi tamamen kapatmıştır (Kocabaş, 2011:273-276).

Bu 4 yıllık evrede (1950-1954) MP irtica karalamaları ve suikast iftiralarıyla uğraşırken, iktidarı sürdüren DP, "CHP'nin geçmiş hatalarının hesabını soracağına" ilk icraatı olarak af çıkarmıştır. Muhalefet döneminde CHP'nin baskılarından şikâyetçi olan DP kendi iktidarı döneminde aynı CHP'nin yaptığı gibi muhalefeti baskı altında tutmuştur. Bu anlamda basın kanununda değişiklikler yaparak, radyoyu kontrolüne almış ve bunun gibi adımlarla vadettiği demokrasiden uzak bir fiili duruş sergilemiştir. Bölükbaşı da bu süreçte DP'nin kendi içinde yaşadığı bu tezatı halka anlatarak partiyi eleştirmeyi sürdürmüştür. Ancak bu ispatlı eleştiriler MP'nin kapatılmasını engelleyememiştir. Osman Bölükbaşı'nın oğlu Deniz Bölükbaşı yazdığı kitapta babasının MP'nin kapatılmasından Menderes'i sorumlu tuttuğunu belirtmiştir. Ayrıca Bölükbaşı'nın MP'nin kapatılması davasının devam ettiği esnada Menderes'e yazdığı telgrafta sarf ettiği sözlere bakıldığında da sorumlu olarak DP'yi gördüğü anlaşılmaktadır. Mektupta Bölükbaşı "bu kara lekeden kurtulamayacaklarını" ifade etmiştir (Barutçu, 2019:534-536).

Öte yandan Başbakan Menderes'in MP'yi kapatırken CHP'li yetkililerle görüşüp onlardan da olur aldığı, bazı görüşlere göre ise CHP'nin buna karşı çıktığı ve hatta Siyasi Partiler Kanunu Tasarısı hazırlayarak parti kapatmayı bazı esaslara bağlamak istediği, ancak tasarının DP'nin reddi ile kanunlaşmadığı belirtilmektedir. Ayrıca bu konuda MP'nin DP'ye rakip olma potansiyeli taşıdığı ve muhafazakâr çevrelerce öneminin arttığı ve bu nedenle MP'nin kapatıldığı ifade edilmektedir (Kocabaş, 2011:276-277). Bu süreçte en ilgi çeken tezat şey ise MP'yi irtica ile suçlayan DP'nin kendisini "Türkiye'de dini özgürleştirme anlamında en ileri adımları atan parti" olarak göstermesi ve muhafazakâr duruş sergilemesidir.

MP kapatıldıktan sonra MP'nin Genel İrade Kurulu üyeleri 10 Şubat 1954 tarihinde Genel Başkanlığına Bölükbaşı'nı getirdikleri Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP)'ni kurmuşlardır (Kocabaş, 2011:277). CMP'nin kurulması ile ortaya çıkan parti programının ise çok kısa ve açık olmaktan uzak olduğu değerlendirilmektedir. Maddelerin ayrıntılı verilmemesinin yanı sıra "program", genel fikirleri içeren bir özellik göstermiştir. Bu hususta özellikle MP'nin programda yer alan bazı ifadelerin partinin kapatılması gerekçesi olarak kullanılmasından yola çıkarak güvenlik endişesi ile bu şekilde hareket ettiği belirtilmektedir. Öte yandan programdan anlaşıldığı üzere CMP'nin de MP gibi toplumun herhangi bir sosyal kategorisinin çıkarının ideolojisini dile getirmediği, bir lider ve de bölge partisi olacak şekilde siyaset sahnesinde yerini aldığı ifade edilmiştir (Çaylak, 2010:213-214).

CMP olarak yoluna devam eden Bölükbaşı ve arkadaşları, siyasi iktidarların demokrasiyi ezen duruşlarını sonlandırmak için "laikiliğin din ve vicdan hürriyeti bağlamında devletin güvencesine alınmasını, yasama ile yürütmenin yargıya müdahalesini engellemek için Yüksek Hâkimler Birliği'nin kurulmasını, yasaların Anayasaya uygunluğunu denetleyebilecek ve siyasi partilerin arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkları çözebilecek bir yüksek mahkemenin oluşturulmasını, insan hakları ve özgürlüklerinin Anayasal güvence ile teminat altına alınmasını" ifade eden ilkeleri benimseyerek "demokrasi, özgürlük, adalet ve hukuk" gibi dünyaca önemli değerleri geçerli kılan bir devlet düzeninin gerçekleştirilmesini arzulamışlardır (Barutçu, 2019:536). Bu tür beklentilerle CMP'liler, "demokrasiyi üstün değer olarak benimsediklerini, yasalara uygun olmayan kararları kabul etmediklerini ve iktidarın milletin kontrolüne geçmesini arzu ettiklerini göstermişlerdir.

CMP bu duruşuyla 2 Mayıs 1954 seçimlerinde oyunu⁶ giderek katlasa da DP ezici bir çoğunlukla yeniden iktidara gelmiştir. DP'nin bu başarıyı elde etmesinde "ekonomik iyileşmenin" yanı sıra ana muhalefet partisi CHP'yi "mallarına, yayın organı Ulus'a el koyarak maddi ve örgütsel anlamda felç etmiş olmasının" ve MP'nin "yargı kararıyla tümüyle kapatılmış olması"nın büyük etkisi olmuştur.

⁶ CMP Mayıs 1954 seçimlerinde meclise 5 vekili gönderebilmiştir (Albayrak, 2014:302).

Öte yandan “seçim sistemi” de DP’nin faydasına olmuştur (Albayrak, 2014:302). Bölükbaşı ise bu kez MP’den edindiği tecrübe ile gardını alarak bir genelge ile teşkilatlarını dinin siyasete alet edilmemesi hususunda uyarmıştır. DP ise bu süreçte hem parti içinden hem de dışından gerçekleştirilen muhalefeti ortadan kaldırmak adına sert önlemler almaya devam etmiştir. Bu konuda DP’nin muhalefete karşı aldığı sert önlemlerin bir yansıması olan ve Bölükbaşı’nın da derinden etkileyen önemli bir örnek, Bölükbaşı’nın memleketi olan “Kırşehir’in ilçe yapılması”⁷ hadisesi olmuştur (Barutçu, 2019:536).

DP’nin buna benzer anti-demokratik davranışları karşısında duran “basın” da DP’nin sert baskısı ile karşılaşınca 1955’te DP’den ayrılanlar olmuş ve bu kimseler Hürriyet Partisi (HP) bünyesinde toplanmış ve çoğalarak ana muhalefet partisi konumuna gelmişlerdir (Albayrak, 2014:302). Bu durum karşısında DP seçim kanununu değiştirerek kendisine karşı birleşmeye yönelik muhalefetin gücünü kırmaya çalışmış ve aynı zamanda parti içi muhalefeti tasfiye etmeyi sürdürmüştür. Bu bağlamda 1958’de yapılması gereken seçimi 1957’ye çekmiştir (Barutçu, 2019: 537).

Seçimin öne çekilmesi Kırşehir için yeni bir fırsat yaratmıştır. Bölükbaşı’nın Kırşehir’in yeniden il yapılması için istifa etmeye hazır olduğunu bildirmesi tutumuna destek vermeyen Menderes (Limoncuoğlu, 2018:150) oyların % 80’i CMP’ye çıktığı için cezalandırıp ilçe haline getirip Nevşehir’e bağladığı Kırşehir’i bu kez (ilçe yapmasından üç yıl sonra) 12 Haziran 1957’de yeniden il yapmıştır⁸ (Keskin, 2019:512-513). Keskin (2019:513) bunun yapılmasında esas sebebin Kırşehirlinin DP’ye minnet duyarak CMP’den ayrılmasını sağlamak olduğunu belirtmiştir. DP’nin bu tutumu karşısında sessiz kalamayan Bölükbaşı kendisini yeni bir siyasi olayın içinde bulmuştur. Kırşehir’in yeniden il yapılması ile ilgili tasarının meclisteki görüşmeleri sırasında Bölükbaşı izin alarak aleyhte bir konuşma yapmış ve dokunulmazlığının kaldırılarak tutuklanmasına doğru gelişen süreç bu konuşma ile başlayarak Meclis koridorlarında devam eden olaylara dayanmıştır⁹. Bölükbaşı meclis kürsüsünde yaptığı konuşma sebebiyle parlamentodan alınıp hapse atılan ilk siyasi kişi olarak siyasi

⁷ 30 Haziran 1954’te bir kanunla Kırşehir’in ilçe yapılması söz konusu olmuştur. Bunun yapılmasının altında seçim yasasının bir ilde en çok oyu alan partinin seçim bölgesinin tüm milletvekillerini alması kaidesinin geçerli olması yatmaktadır. DP bu davranışı ile Kırşehir’deki MP oylarını Nevşehir’deki DP oyları vasıtası ile hükümsüz kılmak istemiştir. Bölükbaşı bunun sebebinin Kırşehir’in MP’yi seçmesi olduğunu bilerek Kırşehir’e kıyılmadığı takdirde arkadaşları ile birlikte istifaya hazır olduklarını bildirirse de bunu engelleyememiştir (Limoncuoğlu, 2018:150).

⁸ Hükümet Kırşehir’in ilçe haline getirilmesinde “ekonomik gelişme içerisinde olan Nevşehir’in bölgenin yeni merkezi haline gelmesinin Kırşehir’in ekonomi göstergelerinin il olarak kalmasını imkânsız hale getirmesini” gerekçe olarak göstermişken (Keskin, 2019:512-513) yeniden il yapılması esnasında bunun tam tersini gerekçe göstermiştir (Limoncuoğlu, 2018:151). Bu kez Kırşehir, “bankalarıyla, geniş çarşı ve pazarlarıyla bölge için bir ekonomi merkezi görüntüsü oraya koyduğu, hububat üretiminde üstün özellikler gösterdiği, hayvancılık ve meyvecilikte geliştiği” gerekçesi ile yeniden il haline getirilmiştir (Keskin, 2019:512-513).

⁹ Kırşehir’in tekrar il yapılması esnasında evvelinde Kırşehir’e bağlı bulunan Avanos, Kozaklı ve Hacıbektaş ile birlikte Bölükbaşı’nın köyü olan Hasanlar Nevşehir sınırlarında bırakılmıştır (Limoncuoğlu, 2018:151). Yeni ilin sınırları belirleyen madde görüşülürken Bölükbaşı söz alarak, “Bir çiçekle yaz olmaz, bu kanunun diğer anti-demokratik kanunların değiştirilmesine bir başlangıç olmasını temenni etmekteyim” demiştir. Ayrıca sınırdaki bu değişime itiraz etmiştir. Bölükbaşı, bu ilçelerin her yönden Kırşehir’e bağlı olduğunu ve Nevşehir’le aralarında yol bile olmadığını belirtmiştir. Bölükbaşı ayrıca Hacıbektaş ve Kozaklı halkının da Kırşehir’e bağlanmak istediğini hatta buranın DP’li muhtarlarının da aynı fikirde olduğunu belirtmiştir. Bölükbaşı DP’li vekilleri vicdanlı olmaya çağırmıştır: “Anadan evlatlarını ayırmayın. Halka hizmet etmek isteyen bir Hükümet böyle mi yapar?” diyen Bölükbaşı’na muhalefet partilerine mensup milletvekillerinin yanı sıra 20 DP milletvekili de destek vermişse de DP bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine tasarının görüşmeleri devam ederken “Bölükbaşı’na Meclis’e hakaret ettiği gerekçesiyle” 3 celse Meclis’ten uzaklaştırma cezası verilmiştir. Bununla da yetinilmeyip “Bölükbaşı’nın dokunulmazlığının kaldırılmasına yönelik” bir adım atılmıştır. Meclis tatile girmeden bunun gerçekleştirilmesi için işler hızlandırılmış ve böylece Bölükbaşı’nın, seçim süreci başlamadan önce hapse girmesi sağlanmıştır. İddiaya göre Bölükbaşı, Meclis’e yönelik, “Namussuzlar, köpekler” demiştir. DP milletvekilleri bunu iddia etmiştir. Bu nedenle 24 Haziran’da dokunulmazlığı, 247 milletvekilinin oyuyla kaldırılmıştır. 49 milletvekili karşı oy kullanırken (bunların ikisi DP milletvekilidir) 100 kadar milletvekili ise oylamaya katılmamıştır. Bölükbaşı’nın dokunulmazlığının kaldırılması üzerine İnönü “Kırşehir’in iktidarın istemediği kişileri milletvekili seçmesi nedeniyle ilçe haline getirildiğini ve (...)şimdi ise istenmeyen milletvekillerinin tasfiye edilme amacının güdüldüğünü” belirtmiştir. İnönü, Bölükbaşı’na isnat edilen suçun gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda şüpheleri olduğunu dışa vurmuştur. 2 Temmuz tarihinde reddi hâkim talebi kabul görmeyen Bölükbaşı tutuklanmıştır (Uyar, 2018). Bölükbaşı’nın dokunulmazlığının kaldırılması ve tutuklanması ile ilgili meselenin ayrıntılı açıklaması için bakınız (Çaylak, 2010:290-320). Bölükbaşı’nın mecliste yaptığı konuşmanın detayları için bakınız (Güner, 2011:16-17).

tarihe geçmiştir. 27 Ekim 1957 seçimlerinde hapiste¹⁰ olan Bölükbaşı Kırşehirli her üç seçmenden ikisinin oyunu alarak yeniden meclise girmiştir (Güner, 2011:16-17).

Bölükbaşı'nın Türkiye'nin üçüncü büyük partisinin lideri sıfatını taşımasına rağmen mecliste yaşanan bir küçük arbede sonrası hapse girmiş olması muhalefette tedirginliğe sebep olmuş ve İnönü'nün CHP'si, Bölükbaşı'nın CMP'si ve Karaosmanoğlu'nun HP'sini birbiri ile yakınlaşmaya ve bazen de bazı konularda birlikte hareket etmeye sürüklemiştir (Limoncuoğlu, 2018:151). Ancak DP yasa düzenleyerek bu tür yakınlaşmalara engel olmayı sürdürmüştür (Uyar, 2018).

Bu katıldığı son seçimde muhalefetin aldığı toplam oyun DP'den fazla olması DP'yi daha da hırçın bir hale getirmiştir. Daha da otoriterleşme anlamında çıkarılan iç tüzükle¹¹ mebusların Meclis içinde konuşmaları dahi sınırlandırılırken mebusların dokunulmazlığının kaldırılması kolay hale getirilmiştir. Her türlü toplantı ve gösteri yürüyüşünün yasaklanması gerçekleştirilirken meclis iç tüzüğü değişikliğinin anayasaya aykırı olduğunu belirten Profesör Kabalı'nın açığa alınması ile üniversite öğrencilerinin sokağa dökülmesi söz konusu olmuş ve bu durum 1960 öğrenci olaylarının başlangıcı kabul edilmiştir (Barutçu, 2019: 537). Kısacası, bu düzenlemelerle birlikte DP, meclisteki çoğunluk gücüne dayanarak, muhalefetin denetleme vazifesini yapmasını engellemiş ve basın üzerinde de daha büyük bir baskı oluşturma yoluna gitmiştir (Albayrak, 2014:305). DP'nin sebep olduğu bu hadiseler entelijensiya ve askeri bir araya getirmiştir. Menderes bu süreçte CMP ve HP'yi yanına çekme girişimleri sergilese¹² de Bölükbaşı bunu kabul etmediği gibi “gelecekte olası bir darbeyi kastederek” bunu önlemek için Menderes'in “anayasal ve insan hakları temelinde bir dönüşüme girişmesi gerektiğini” belirtmiştir (Barutçu, 2019: 537). Bu durum Bölükbaşı'nın demokrasi ve millet sevgisini ortaya koymak açısından çok önemlidir. Çünkü Bölükbaşı orduyu harekete geçirmek ve darbeye meşruluk kazandırmak için bir düşünce beyan etmek ve böylece Menderes'ten kendisine yapılanların hesabını sormak yerine DP'yi demokratik adımlar atmaya çağırmıştır¹³. Öte yandan DP'nin Bölükbaşı'na yaklaşma tutumuna karşı Bölükbaşı'nın verdiği cevap¹⁴ Bölükbaşı'nın amacının, iktidara gelmek ve kaynakları bölüşmek olmadığını kanıtlamaktadır. Ayrıca Bölükbaşı'nın DP'nin

¹⁰ Bölükbaşı, cezaevinden meclise giren ilk milletvekili olmuştur. Milletvekili yeminini pijamalı bir şekilde cezaevinde yapan Bölükbaşı 30 Kasım 1957'de serbest bırakılmış ve 2 Aralık'ta mecliste yaptığı yeminle birlikte yaşanan olaylar nedeni ile meclis oturuma bir gün ara vermek durumunda kalmıştır (Limoncuoğlu, 2018:151).

¹¹ 28 Kasım 1957'de Meclis İç Tüzüğü'nün 27 maddesi tamamıyla değiştirilmiş ve “küçük partilerin CMP ve HP'nin meclis grupları ortadan kaldırılmış, milletvekillerinin TBMM'ndeki konuşma ve davranışlarına kısıtlamalar getirilmiş”tir. Böylece “Bakanlar gerekli gördükleri konularda açıklama yapmama hakkına sahip olacaklar, milletvekili dokunulmazlığı çok daha kolay kaldırılabilir, milletvekilleri daha kolay cezalandırılabilir”tir. Ayrıca milletvekillerine “meclisten çıkarılma ve maaştan kesme gibi cezalar” verilebilecektir. Bununla birlikte yargı tarafından yayınlanmaları yasak edilen konular, meclis tutanaklarında yer alsalar dahi, basında yayınlanamayacaktır (Albayrak, 2014:305).

¹² Menderes Mayıs 1959'da Bölükbaşı'nın davası temyiz aşamasındayken DP'li Orhan Akça'yı Bölükbaşı ile görüşmeye göndermiş ve Akça, Bölükbaşı'na CHP'ye karşı işbirliğini ve CHP'yi kapatmayı teklif etmiştir. Bölükbaşı'nın bunu kabul etmemesi üzerine Kasım 1959'da Bölükbaşı'na 10 ay ağır hapis ve 4 ay İstanbul'da zorunlu ikametgâh cezası verilmiştir. Bölükbaşı bu durumu ses kaydına alsada Yassıada yargılanmaları esnasında kendisinden talep edilmesine rağmen bu kayıtları mahkemeye vermemiştir. 1960 ihtilali sonrasında davanın ilk muhasebesi yapılarak Bölükbaşı'nın ceza aldığı dava yok sayılmıştır. Menderes'in, 27 Mayıs 1960 İhtilali sonrası yapılan Yassıada Mahkemeleri'nin duruşmasında Kırşehir'in ilçe haline getirilme kararının, “fahiş hata” olduğunu ifade etmesi (Güner, 2011:16, 20-21) Bölükbaşı'nın haklılığını bir kez daha kanıtlamıştır.

¹³ Ancak Menderes'in bu konuda anti-demokratik duruşundan vazgeçmemesi ve bunu sürdürmesi üzerine Bölükbaşı DP'nin iktidardan uzaklaştırılmasının vatan meselesi haline geldiğini ve bu hastalıklı partinin Türk siyasetinden kesilmesi gerektiğini belirterek askeri darbeyi “hukuk devleti anlayışını terk eden ve ülkeyi kaosa sürükleyen DP'ye” karşı meşru olarak görmüştür. Çünkü bu hastalıklı durumun sürmesi millete zarar vermiştir. Ayrıca Bölükbaşı darbe sonrasında derhal seçimlere gidilmesini isteyerek, gücün askerde değil millette olmasını önemseydiğini göstermiştir. Bununla birlikte Bölükbaşı darbe sonrası süreçte askerle yakınlaşan İnönü'nün duruşunu doğru kabul etmeyerek kendisini “darbeci anılacak” bir fiile girmekten korumak için askerle mesafeli durmayı (Barutçu, 2019:538) demokrasi ve ahlak açısından önemli görse de bu davranışı sonucunda seçimlerde askerin desteğini yitirmiştir.

¹⁴ Bölükbaşı'nın Akça'ya verdiği cevap Bölükbaşı'nın demokrasiye ve siyasi ahlaka verdiği değerini açıkça yansımasıdır: “Bu teklifi bana yapılmamış sayıyorum. Menderes'e selam söyleyin, biz bu memlekette hiçbir hizmet etmesek bile, bir hizmeti yapacağız. Hiç olmazsa sözüne ve sebatına sonuna kadar güvenilir siyaset adamlarının bu milletin bağrından çıktığını, bu milletin vicdanında istikbalinin bir teminatı olarak yaşatacağız ve buna kararlıyız.” (Güner, 2011: 20).

kendisine yaptığı “CHP’ye karşı işbirliği ve CHP’yi kapatma” teklifine karşı duruş sergilemesi Bölükbaşı’nın milletin menfaatine gördüğü demokrasiye olan saygısını göstermektedir.

Bölükbaşı partilerin birleşmeye gitmesi sürecinde de ilkelerine sadık kalmayı sürdürmüştür. DP’nin birleşmesini engellediği muhalefet partileri Güçbirliği Cephesi’ni (Milli Muhalefet Cephesi) kurarak birlik çağrısı yaparken DP bu süreçte demokratik adımlar atmak yerine Vatan Cephesi’ni (12 Ekim’de Manisa’da) kurmuştur. CHP’nin birleşme çağrısına HP olur verirken (24 Kasım) Bölükbaşı bu durumu “kurdun elinden kurtulup kasaba teslim olmak” olarak değerlendirerek CHP’siz bir Güçbirliği Cephesini savunarak birleşmeyi (Barutçu, 2019:537; Albayrak, 2014:305) DP’deki iç muhalefetten doğan Türkiye Köylü Partisi (TKP) ile yapmayı tercih etmiştir (Kocabaş, 2011:278). Böylece Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)’ni ortaya çıkararak Türk siyasi hayatında üçüncü bir güç oluşumu olarak alternatif bir ittifak oluşturmuşlardır (Barutçu, 2019:537). Bu süreçte Bölükbaşı “düşmanımın düşmanı dostumdur” şeklindeki anlayışı siyasi ahlak açısından doğru kabul etmeyerek ilkelerine uygun davranacağını düşündüğü bir parti (TKP) ile yakınlaşmayı tercih etmiş ve böylece halka bir üçüncü yol alternatifi sunmuştur.

Bölükbaşı’nın üçüncü yol alternatifine rağmen bu kutuplaşma (cepheleşme) engellenememiş¹⁵ ve bunun sonucunda iktidar ile muhalefet arasındaki gerginlik giderek artarak çatışmaya dönüşmüştür. DP, on yıl süren iktidarı içerisinde bürokratik ve askeri kadrolarda köklü ve temelli kadrolar oluşturmak suretiyle kendisine yakın bir bürokrasi yaratmıştır. Ayrıca “basın ve yayın organları, yargı kurumları, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, muhalefet partileri ve ekonomi üzerinde” tam manasıyla bir denetim sağlayarak otoriter bir düzen anlayışını uygulamaya koyarak adeta yeni bir Tek Parti iktidarı yaratmıştır. Çok partili rejimin gün geçtikçe otoriter bir tek partili rejime doğru dönüştüğünü gören CHP, 12 Ocak 1959’da XIV. Büyük Kurultayı’ni Ankara’da toplamış ve kurultayda, Türk demokrasi tarihinde önemli bir yeri olan “İlk Hedefler Bildirisi”¹⁶ni kabul ve ilan etmiştir. Bu bildiri bir nevi iktidara ultimatome niteliği taşımıştır. Bu bildiri DP’nin muhalefetteyken, CHP iktidarına karşı isteklerini içeren “Hürriyet Misakı” ve “Millî Teminat Misakı”ni anımsatmış olsa da “İlk Hedefler Bildirisi”nin daha kapsamlı bir içeriğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bildiride yer alan bu isteklerin çoğunun, HP ile CKMP tarafından da savunulduğu dikkat çekmektedir (Albayrak, 2014:305-308).

Çatışmaların, ayrışmaların ve bütünleşmelerin yaşadığı bu süreçte Bölükbaşı ve partileri Türkiye (millet) için önemli gördüğü demokrasi ve insan hakları düzenini getirmek için söylem ve gayretini sürdürmüştür. Demokrasi karşıtı otoriter yönetimler ülkede toplumsal ayrışmayı/kutuplaşmayı tetikleyen bir özellik göstermektedirler. Çünkü bu tavırları nedeniyle toplumsal anlaşma zemini bozulmakta ve halkın refahı ve özgürlüğü kısıtlanmaktadır. Bu durum ise manevi bütünleşmeyi yaralamaktadır. Milliyetçilik ise bu süreçte halkın refahını özgürlüğünde ve toplumun ortak bir zeminde birleşmesinde görmektedir. Bu nedenle Bölükbaşı partilerinin tek başına başlattığı demokrasi, bütünleşme ve özgürlük istekleri on yılın sonunda tüm partilerce istenir olmuş ve bu şekilde de Türk demokrasi tarihine büyük bir katkı sunulmuştur. Ancak bunu iktidar partisinin kabullenmemesi ve otoriter tutumunu sürdürmesi nedeniyle darbe meşru bulunmuştur.

27 Mayıs 1960 Darbesi’nin kansız bir şekilde gerçekleşmesini olumlu gören Bölükbaşı, idamların onaylanmasına ise “karşı duruş” sergilemiştir (Güner, 2011:5-6). Bu süreçte Bölükbaşı, muhafazakâr bir parti olması nedeniyle kapatılan DP’nin muhafazakâr tabanındaki oyları toplayacağını düşünse de Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP)’nin kurulması için zemin oluşturulması bu beklentiyi boşa çıkarmıştır. Ayrıca 1961 seçimlerine yoğun bir tartışma ve gözden düşürme girişimleri ile giren CKMP, oyların sadece % 13,9’unu alarak 54 mebus ve 16 senatör kazanmıştır. Bölükbaşı bu durumu CKMP’yi iktidara getirmeme planı olarak değerlendirmiştir (Sanlı, 2019:96; Barutçu, 2019:538-539).

¹⁵ Bu konuda Bölükbaşı DP ve CHP ile ayrı ayrı defalarca görüşüp arabuluculuk yapmak istese de başarılı olamamıştır (Güner, 2011: 20). Dolayısıyla Bölükbaşı millet menfaatine demokratik tutumunu sürdürmüştür.

¹⁶ Bildiri ile ilgili detaylı bilgi için bakınız (Albayrak, 2014:306).

Seçim sonrasında Bölükbaşı'nın herhangi bir koalisyona girmeyeceğini açıklaması¹⁷ üzerine parti içerisinde muhalefet ortaya çıkmış ve baskılar sonucunda Bölükbaşı 29 arkadaşı ile birlikte CKMP'den ayrılarak yeniden Millet Partisi (MP)'ni oluşturmuştur. Bölükbaşı CKMP'de kalanları, ülkü ve ideallerinden vazgeçerek şahsi çıkarı peşinde sürüklenen kişiler olarak değerlendirmiştir. 1962'deki bu ayrılış sonrasında 1963 yerel seçimlerinde CKMP'nin oyları iyice düşmüştür (Sanlı, 2019:96; Barutçu, 2019:538-539). CKMP, bu süreçte etkinliğini yitirerek küçülse de II. İnönü ve sonrasında Ürgüplü hükümetlerinde koalisyonlara katılarak varlığını sürdürmüştür¹⁸ (Özdemir, 2008:257-258). Bölükbaşı, CHP'nin CKMP ve YTP ile koalisyon kurması durumunu, "orduyu siyasete çekme, orduya dayanan bir iktidar sürdürme ve ülkeyi eski günlerine döndürme" şeklinde değerlendirerek eleştirmiştir (Barutçu, 2019:538-539).

Böylece Bölükbaşı darbe sonrası süreçteki siyasi yaşantısında da yanlış olanın karşısında durmayı ve her türlü demokratik tutuma destek vermeyi sürdürmüştür. Bu bağlamda Bölükbaşı, AP'nin İnönü'yü devirmesi üzerine dört partinin yer aldığı IV. Koalisyon'a dâhil olarak anti-komünist mücadeleye destek vermiştir. Ayrıca TRT'nin CHP kontrolünden çıkarılarak tarafsız bir yayın organı olmasına gayret göstermiştir. 1965 seçimleri sonrasında kısa süreliğine bakanları aracılığı ile iktidara gelen Bölükbaşı'nın MP'si, sonrasında güç kaybetmeye başlayarak 1969 seçimlerinde daha da küçülmüştür. Çünkü AP'ye geçişleri durduramadığı gibi Türkeş önderliğindeki CKMP 'ye kayışlar da engelleyememiştir¹⁹. Ayrıca MP milletvekilleri tarafından da yalnızlaştırılan Bölükbaşı MP'deki konumunun tartışmalı hale gelmesi neticesinde 1973'de partisinden ayrılarak aktif siyasetten ayrılmıştır²⁰ (Barutçu, 2019:538-539).

Bölükbaşı siyasi yaşamı boyunca altı kez tutuklanmış, 7 kez dokunulmazlığının kaldırılması için hakkında soruşturma açılmış ve bir defasında dokunulmazlığının kaldırılması mümkün hale geldiği için hapse atılmış bir lider olarak siyasi yaşantısında ağırlığı ve etkisi olduğunu kanıtlamıştır. 6 Şubat 2002 tarihinde 28 yılı siyasetle geçmiş, 3 siyasi partinin kurucusu ve genel başkanı olmuş birisi olarak 89 yaşında vefat etmiştir (Güner, 2011:26-27). Bölükbaşı makamların geçici olduğunu her defasında dillendirerek gerek söylemi gerekse eylemleri ile Anadolu'nun bağrından kopup gelmiş biri olduğunu her defasında kanıtlamıştır. Yaşadığı onca engellemeye rağmen milletin menfaatini pazarlık konusu yapmamış ve duruşundan/çizgisinden asla taviz vermemiştir. Her defasında karşılaştığı her hadisede siyasi ahlakını korumayı sürdüren Bölükbaşı, bu süreçte bir fırsatçılık peşine düşmeyerek yani askerin kontrolüne girmeyerek ve idamlara destek vermeyerek demokrasi ve insan haklarına verdiği önemi bir kez daha kanıtlamıştır. Bu uğurda elinden geleni yapsa da, kendisine yıllarca eziyet eden Menderes'in demokrasi ve hürriyetin ne kadar önemli olduğunu yaşayarak görmesini engelleyememiştir.

2.2. Bölükbaşı'nın Siyasete ve İktidara Bakışı: Siyasi Kimliğinde Öne Çıkan Düsturları

Bölükbaşı'nın siyaset ve siyasal iktidar olma konusundaki beklentisi Türk siyasi tarihindeki birçok iktidardan farklı seyretmiştir. Onun anlayışında siyaset Anadolu insanının refahını artırmalı, acısını azaltmalıdır, ahlak sınırları çerçevesinde işletilmelidir. Bölükbaşı siyasette tek başına iktidara gelmeyi beklemiştir. Bunu başaramadığında da delillere dayalı bir şekilde muhalefet yapmayı ve Ankara'da olup biteni gittiği meydanlarda insanlarla paylaşarak bir denetim mekanizması kurmayı ilke edinmiştir. Özellikle çok partili hayatın gösterişte değil gerçekte olmasını, demokrasinin işlemlerini, insan haklarının aktif olarak yaşanılır hale gelmesini, adaletin uygulanabilmesini, yargının, yasanın ve

¹⁷ Parti içerisinde CHP ile koalisyona sıcak bakanlar olduğu gibi AP ve YTP ile koalisyona sıcak bakanlar da mevcut bulunmuştur (Barutçu, 2019:539).

¹⁸ 1964'teki kongrede Ahmet Oğuz genel başkan olmuştur. 1965'te ise Ahmet Oğuz'un daveti ile Türkeş ve arkadaşları partiye iştirak etmiştir (Sanlı, 2019:96).

¹⁹ 1965'te Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının partiye katılımı partiyi yeniden canlandırmıştır. Partide genel müfettiş görevi verilen Türkeş dört yılda partiyi kontrol altına alarak yeni ideolojisini yerleştirmeye çalışmıştır. 8-9 Şubat 1969'da Adana'da yapılan kongrede yeni kimliğine uygun şekilde partinin adını MHP şeklinde değiştirerek partinin sembollerini de yeni ideolojiye uyarlamıştır (Özdemir, 2008:257-258).

²⁰ Bundan sonra eski Genel Kurmay Başkanlarından olan Cemal Tural'ın kontrolüne geçen MP devam eden süreçte 1977'de feshedilmiştir. Şu an Türk siyasi hayatında varlığını sürdüren Millet Partisi ise 1992'de kurulmuş olan yeni bir oluşumdur (Limoncuoğlu, 2018:152).

yürütmenin vazifesini layıkı ile yürütmesini, hürriyetin uygulamaya geçmesini istemiştir. Bu konuda Bölükbaşı'nı daha iyi tanıyarak anlamak ve ideolojik bakışını çözümleyebilmek için “siyasete ve iktidara olan bakışını, bu bakışa etki eden özelliklerini ve son olarak siyasi kimliğinde öne çıkan düsturlarını” incelemek gerekmektedir.

Bölükbaşı, Orta Anadolu'nun kültüründe yetişmiş ve Batı demokrasisi başkentlerinden biri olan Paris'te yükseköğretimini tamamlayan biri olarak, geleneksel kültür ile Batı kültürünü benliğinde harmanlamış bir liderdir. Bölükbaşı'nın siyaset sahnesinde var olmasını sağlayan başlıca özellikleri ise “güleryüzlü oluşu, hazırcevaplık yönü, nüktedanlığı ve doğduğu toprakların öz kültüründen kopmaması” şeklinde sayılabilir (Kılınç, 2018:1245). Güner (2011:8), Bölükbaşı'nın Cumhuriyet Türkiye'si'nin en iyi kürsü hatiplerinden birisi olduğunu, konuşmalarını genellikle doğaçlama yaptığını ve belgelere dayanarak konuştuğunu, kürsüye bavullar dolusu evraklarla çıktığını belirtmektedir. Bu konuşmaları ile halkla bütünleşen Bölükbaşı, yazarın belirttiği üzere “konuşmaları sırasında halkı da içine katarak sohbet eder gibi nutuk söyler, halkın dilinden, gönlünü ve yüreğini de katarak konuşur, halkın dikkati dağıldığında hemen konuyu değiştirerek sohbet ortamına halkı çeker ve konuşmalarında kelimeleri renkli seçer ve fikirlerini berrak bir şekilde aktarmakla birlikte hazırcevap bir yapı arz ederdi. Sözüne hiç esirgemeyen Bölükbaşı Türkçeyi bir aşk üslubuyla sever ve konuşurdu (Güner, 2011:8). Barutçu (2019:540), Bölükbaşı'nın keskin zekâlı, cesur ve sert üsluplu biri olması bir yana bırakıldığında onun uzun siyasi yaşamı boyunca bir iktidar olma gayreti gütmekten ziyade sadece muhalefet yapmak üzerine eğilen bir siyasi anlayışı benimsediğinin söylenebileceğini; ayrıca onun karşı söyleminin köşeye sıkıştırarak nakavt etme yönünde şekil aldığını belirtmektedir.

Bölükbaşı, Türkiye'de “siyasetin popülerleşmesi”ne ve popülist siyasetin oluşmasına katkıda bulunduğu gibi okuma yazma oranının düşük olduğu 1950'li yıllarda başkentte olup bitenleri Anadolu'ya taşıyan bir kimse olarak bilinmektedir. Meclis tutanağı, belge, evrak, gazete kupürü okuyarak, siyasi olayları ve iktidar politikalarını fıkralarla ve popüler benzetmelerle halka sunarak anlatmıştır. Bölükbaşı'nın siyasi dili “halkı yüceltme, gerçek halkı temsil etme, kahramanlık, cesaret, meydan okuma vb. gibi” popülist motiflerle yüklü olmuştur. “Siyasi iktidarları”, halktan uzaklaşmaları, “siyasileri” ise hırs, ikbal ve menfaat peşinde koşmaları ile eleştiren Bölükbaşı, iktidarı ve genel olarak siyaseti bir “şer kaynağı” olarak göstermiştir. Bu nedenle Bölükbaşı, Türk siyasi yaşamında iktidarlara güvenmeyen, onlardan şikâyetçi olan inatçı ve müzmin bir muhalefet anlayışının simgesi olarak görülmüştür (Saygılı, 2010).

Bölükbaşı'nın siyasette inandığı ilkelerden asla ödün vermeyen bir yapı arz ettiği görülmektedir. Bu nedenle de iktidara gelemediği söylenebilir. Siyasette dönemin koşullarına göre şekil değiştirmedeği veya değişmek istemediği ifade edilebilir. Yaptığı konuşmalar sebebiyle birçok kez mahkûm olmuş ya da soruşturma geçirmiştir. Kurduğu siyasi partiler her ne kadar bölgesel egemenlik göstermiş olsa da dönemin koşullarında Türkiye siyasetine yön veren partiler olduğu da bir gerçektir (Kılınç, 2018:1246). Bu süreçte Bölükbaşı, hürriyet, fazilet ve rejimin geleceği hususlarında çok hassas bir vaziyet aldığı gibi hitabet yeteneği ve kuvvetli hafızası ile yaptığı konuşmalarla, kitleleri derinden etkileyen bir özellik taşımıştır (Çaylak, 2010:566).

Bölükbaşı, yola çıktığı kişilerin kendisini kandırmamasını arzu etmiş ve onlarla birlikte bir şeyler başarma amacı gütmüş olsa da bu böyle olmamıştır. Siyaset sahnesinde “ünlü yaptığı ve milletvekilliğine aday olarak aldığı” adaylarını notere götürerek onlardan “milletvekili olduklarında başka partiye geçmeyeceklerine” dair senet almış olsa da yine de partiden ayrılmalar gerçekleşmeye devam etmiştir. Bunun üzerine Bölükbaşı “... Bu rejimin en talihsiz tarafı, kendisini bir mal gibi siyaset pazarında satan birçok bedbaht insanın, bu milletin siyasi hayatında rol almış olmasıdır” şeklinde (Donat, 2005) değerlendirmesi ile siyaset sahnesinin millet menfaatini kovalamaktan ziyade bir kazanç pazarı olduğunu işaret etmiştir.

Kendisi ise siyasi yaşamında defalarca hapis haneye girerek ve büyük çileyle sıkıntılar yaşayarak siyasal hayatın gidişatına ve Türk demokrasisinin kurumlaşmasına katkı sağlayan birisi olmuştur. Millet için bu denli gayret gösteren Bölükbaşı, sabırla muhalefet görevini sürdürse de 27 Mayıs'tan sonra iktidar sırasının kendisine geldiğini düşünmüş ancak darbe sonrasında siyasal koşulları ve MBK

yönetiminin kendisine itimat etmiyor olması gibi gerekçelerle hayal kırıklıkları yaşamıştır. Bunun yanında, darbe sonrası süreçte parti içinde kendisine dönük muhalefet eden “güçlü şahsiyetlerin” ve “onun karizması ve siyasal ağırlığıyla milletvekili ve senatör olan MP’lilerin”, Bölükbaşı’nın arkasında “ihanet pazarlıkları” tertiplemesi sonucunda partiyi terk etme kararı almıştır. MP içinde ortaya çıkan kaynaşma ve istifalarda, “tartışma kabul etmeyen ve partilileri kendi otoritesi altına almak isteyen kararlı ve emrivakiden hoşlanan” bir özelliğe sahip olan Bölükbaşı’nın bu yapısının da esasında milletvekillerinin kararları üzerinde etkisi olsa da özellikle 1965 seçimleri sonrasında, MP’li milletvekilleri ve senatörlerin vefasız istifaları Bölükbaşı’nı siyasal yaşama dair çok olumsuz düşünceler içine girmeye itmiş ve bu ihanetler nedeni ile adeta siyasete küserek, aktif siyasetten çekilmiştir (Çaylak, 2010:566). Aktif siyasetten ayrıldıktan sonra da vatan sevdası uğruna ülke sorunlarına sırtını dönmemiştir. Ölümüne kadarki süreçte de MP ile uyum içinde olan MHP’nin siyasi mücadelesinde var olmaya devam etmiştir (Kılınç, 2018:1246).

Bölükbaşı’nın buraya kadar özetlenen *kişisel özellikleri, siyaset ve iktidardan beklemedikleri* onun, siyasetin nimetlerinden ya da koltuğun avantajlarından yararlanmak istemeyen, bundan ziyade milletin menfaatine olana yönelen bir muhalefet anlayışını önemseydiğini/benimsediğini göstermektedir. Ancak Bölükbaşı’nın ideolojik bakışını belirleyebilmek ve bu ideolojik duruştaki milliyetçiliği değerlendirebilmek için onun “*siyaset sahnesinde benimsediği düsturlarını*” incelemek gerekmektedir. Bu açıdan onun “*demokrasi, insan hakları, hukuk devleti, bireysel özgürlük, hürriyet, adalet, ekonomi, laiklik, din, ahlak*” gibi hususlardaki bakışına yönelik bir inceleme yapmak hedeflenmektedir/gerekmektedir.

Bölükbaşı Avrupa’yı da görmüş bir siyasi lider olarak “*din ve laiklik*” konusunda farklı bir bakış açısını benimsemiştir. MP, din ve devlet işlerinin ayrı olmasını programında ifade etse de bu belgede “laiklik” kelimesini doğrudan kullanmamıştır. MP, din işlerinin devletten ayrı ve özerk bir örgüt tarafından yürütülmesini istemiştir. Parti dini toplulukların örgütlenmelerine müsaade edilmesini istemiş ve bu bakış açısıyla devleti laiklik anlayışından farklı bir anlayış benimsemiştir. Dolayısıyla MP laiklik anlayışını vicdan özgürlüğü üzerine oturtmuştur. MP dinin devlet aleyhine ve devletin din aleyhine hâkim bir pozisyona geçmesini istememiştir. Diyanet İşleri Başkanlığının kaldırılmasıyla din hayatı ve din kuruluşlarının devletle alakasının kalmamasını arzu etmiştir. MP bu görüşünü “uygar dünyada geçerli olan laiklik anlayışının bu olduğu” şeklinde ifade ederek bunun dışındaki bakış açılarının “devletleştirilmiş bir dini hayat olduğunu” belirtmiştir (Onak, 1993:57-58).

Laiklik anlayışı farklı olan MP din işlerinin cemaatlere bırakılmasını, ancak ilk ve ortaöğretimde din derslerinin bulunmasını, üniversitelerde İlahiyat Fakültelerinin kurulmasını istemekle birlikte din derslerine katılım konusunda öğrencilerin reşit olana dek aile reislerinin iradesine tabi olmasını istemiştir. Devletin resmi laiklik anlayışına kıyasla oldukça farklı bir laikliği benimseyen parti dini hayatı düzenleyen kanunların da kaldırılmasını istemiştir. Bu tür kanunların vicdan özgürlüğüne aykırı olduğunu belirten MP bu kanunların aynı zamanda anti-demokratik olduğunu düşünmüştür. Devletleştirilmiş bir dini hayatı, özgürlük rejimlerine aykırı kabul etmiştir (Çaylak, 2010:109). CMP ise laiklikle ilgili olarak, laikliğin hiçbir vakit din düşmanlığını ifade etmediğini, din ve devlet işlerinin birbirinden ayırmak gerektiğini, din ve vicdan hürriyetinin diğer hak ve hürriyetler gibi mukaddes kabul edilmesi gerektiğini ve bunun teminat altında tutulması gerektiğini ifade etmiştir (Onak, 1993:106).

Onak (1993:54), MP’nin Atatürk devrimlerine karşı çıkmayan ancak geleneksel/muhafazakâr gruplara hoş görünmek niyetinde olan ve dinsel tepkiyi örgütlemek amacı güden bir parti olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca muhafazakârlığı ilerlemeye engel görmeyen parti, yeni bir tez ortaya atarak Kemalist devrimciliğin işlevini tamamladığını ve Türk milletinin kendi kendisine dönmesi gerektiğini belirtmiş ve kendisini yeni devrin ilk işaretçisi olarak görmüştür. MP’nin programına bakıldığında İslami ve muhafazakâr görüşün önemli görüldüğü anlaşılmaktadır. Partinin toplum nizamını sağlamada “ahlak, itikatlar, gelenekler”in varlığını tanıdığı gibi bunların devlet nüfuz alanı dışında kaldığı belirtilmiştir. Geleneklerin sosyal hayattaki tesir ve önemine dikkat çekilerek partinin “din kurumu ile milli ananelere hürmetkâr olduğu” belirtilmiştir (Onak, 1993:54-55).

MP, din hürriyetini hem tarihi ve sosyal bir ihtiyaç olarak görmüş hem de toplumun ahlaki değerlerini koruma aracı olarak kabul etmiştir (Karpat, 2010:356). Karpat (2010:509), sinesine aşırı dindar ve sağcı unsurları topladığı itham edilse de MP'nin, din karşısındaki tutumunun, "aşırı siyasi akımlar arasında ılımlı bir cephe olarak görülmesi gerektiğini, milli kurumlara ve geçmişe karşı saygılı olduğunu", ancak "hilafet, çok eşlilik, Arap harfleri ya da çarşaf gibi" eski kurum ve adetleri istememesi sebebiyle de devrimci bir yapıda olduğunu belirtmiştir. Güner (2011:6) ise, Bölükbaşı'nın "Allah'a ve İslam'a imanının tam olduğunu, gösteriş yapacak bir dindarlık sergilemediğini, mutlak ahlak sahibi bir kimse olduğunu, her koşulda inançlarını savunduğunu, siyasi hayatında kırılma ve kopma dönemlerinin hep ahlaki değerleriyle çatışan bir gelişme sebebiyle gerçekleştiğini" bildirmektedir.

Bölükbaşı, "*ahlak*" konusuna da ayrıca ehemmiyet vermiştir. Bölükbaşı asıl üstünlüğü, "*ahlak anlayışı*"nda göstermiştir. Bütün siyasi hayatı boyunca, siyasi menfaat uğruna asla ilkelerinden taviz vermemiştir (Güner, 2011:26). Bölükbaşı siyaset hayatı boyunca edindiği tecrübeyi "vefa ve sadakatin olmadığını, sırta taşınanların akrep misali sokarak yolda bıraktığını, dost gördükleri ve makam sahibi yaptıklarından darbe yediğini, defalarca ihanetle karşılaştığını ifade eden sözleriyle" aktararak siyasetin ahlaki olmasını beklediğini göstermiştir. Bu hususta Bismark, Eflatun, Aristo'nun sözlerinden örnek verirken bugünkü koşullarda siyasetin Machiavelli'nin ruhunda her türlü ahlaksızlığı dışa vurma şeklinde görüldüğünü belirtmektedir. Bölükbaşı Türkiye'deki siyasetçilerin yanında Makyavel'in çiraklık bile yapamayacağını belirterek Türkiye'de siyasi ahlakın daha kötü durumda olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca kendisinin siyaset anlayışını: "Biz siyaseti, milletin refah ve saadeti için yapılan, doğruluk ve ahlak esaslarına dayanan bir faaliyet olarak kabul ettik ve siyasette ahlak dışı hareketleri mubah sayan zihniyetle bir ömür boyu mücadele ettik" şeklinde açıklamıştır (Çaylak, 2010:566-570).

Öte yandan Bölükbaşı siyasetten ayrıldıktan sonra yazdığı şiirlerde de bir seraba inanarak aradığı siyaseti bulamadan bir ömrü heba ettiğini ifade etmiştir. Aynı şiirlerde hürriyet aşkına yollara düştüğünü ancak Leyla'nın bir pula kendisini feda ettiğini ifade ederek bu çabadan dönmenin de ayrı bir dert olduğunu belirterek sonuna kadar direndiğini işaret etmiştir. Bir Ferhat gibi koştuğu siyasetin/Leyla'nın esasında bir şeytan olduğunu ve ondan nefret eder hale geldiğini bildirmiştir. Ayrıca yine bir başka şiirinde milletin rahat yüzü görmediğini ve bu duruma çok büyük bir üzüntü duyduğunu ifade etmiştir. Bölükbaşı hatıralarını anlattığı -28.01.2002 tarihli Sabah gazetesinde-Hulusi Turgut'a siyasetten nefret eder hale geldiğini şu demeçle ortaya koymuştur (Çaylak, 2010:566-570): "9 Eylül 1973 günü siyasete veda ettim. Sebebini sorarlara, şunları söyledim: "Yüzünde, göz izi yok sanarak, siyaset denilen Leyla'ya gönül verdim. Sonradan anladım ki, benden önce, kırk bin kişinin nikâhından geçmiş". Biliyorsunuz ben milleti bu milleti severim. Bilirim ki, bu millet de beni sever. İkimizin bu hali, birbirini sevip de, evlenemeyen oğlanla kızın kaderine benziyor (Çaylak, 2010:570)". Bölükbaşı'nın kendisini bu millete borçlu hissettiğini değerlendirdiği şu sözleri ise onun siyasi ahlakını ve siyasetten beklentisini ortaya koymaktadır: "Ben Anadolu'nun boz toprağının uşağıyım. Sarayım çalı dibidir. Siyasette davam, hayattan nasibini almamış, benzi sarı ve boynu büküklerin davasıdır (Saçaralp, 2019)".

Bölükbaşı'nın değerlendirilmesi gereken diğer bir alan da "*ekonomi*"dir. MP programında ekonomik anlamda özel sektörün girişimciliğinin ve liberalizmin savunulduğu ancak ekonominin dengesinin bozulması durumuna karşı devletin düzenleyici işlev ortaya koyabileceği belirtilmiştir (Onak, 1993:56). CMP programı ise MP programındaki aynı hususları tekrar etmekle birlikte gerektiğinde memleketin kalkınması için büyük alt yapı yatırımlarını yapma konusunda, özel sektörün gücünün yetmemesi halinde devletin görev üstlenebileceğini belirtmiştir (Onak, 1993:107). MP ekonomi anlamında bireysel mülkiyeti esas almakla birlikte ılımlı/mutedil liberal bir inancı benimsediklerini, ancak liberalizmi "bırakınız yapsınlar" şeklinde kabul etmediklerini, bu hususta tekellere, sermayenin yapabileceği haksızlıklara ve aşırı kar arzusuna karşı olduklarını, bu anlamda devletin müdahalesinin gerekliliğini, sosyal adaleti desteklediklerini, aşırı devletçiliğin karşısında olduklarını belirtmiştir (Çaylak, 2010:106).

Ancak MP'nin ideolojisine ekonomik bir içerik kazandıramadığı, endüstri ve ticaret burjuvazisi ile ters düşen bir söylem ortaya koyduğu, parti kurucularının yaşlı olması sebebiyle her şeye itiraz eden bir tutumu takınmalarına bağlı olarak milletle bütünleşemedikleri, siyasi tarihin en yerli partisi olarak kabul edilebileceği belirtilmektedir (Çaylak, 2010:110). Bu bağlamda MP, DP'nin iktisadi politikasının Amerikan yardımlarından faydalanılan alanlar dışında başarı kaydedemediğini belirtmiştir (Karpat, 2010:509). Ayrıca partinin yöneldiği hedef kitlenin genel itibariyle az tahsilli, sentez yönü zayıf, demagojik sloganlardan çabuk etkilenen kişilerden oluştuğu ve bu kimselerin genel itibariyle kudretli bir devlet mekanizmasına sahip olmak istedikleri, piyasa tekelleri ve sendikalardan ürktükleri, devletin uygun bir özgürlük ve geleneği koruyan bir yapıda olmasını bekledikleri ve bu partinin türevleri ile birlikte kapitalist sistemin gereklerine uygun davranmadığı için geleceğe taşınmadığı ifade edilmektedir (Onak, 1993:54-55). Bu anlamda liberal ekonomik yatırımlar desteklenmekle birlikte piyasayı tamamen serbest piyasa koşullarına terk etmeyi doğru kabul etmeyen bir müdahaleci korumacılık ifade edilmiştir. Toplumun ekonomik gelişmelerden zarar görmesini önlemek adına ve sosyal adalet adına bir bakış sergilemiştir. Sosyal adaleti önemsedikleri gibi sermaye ile çok yakın bir ilişki gerçekleştirememişlerdir.

Bölükbaşı Türk siyasi hayatında özellikle “*demokrasi*” konusuna ayrı ehemmiyet vermiştir. Bölükbaşı'nın uzun yıllar süren gayretleri, “Türkiye’de demokrasi bilincinin aşılması ve yerleşmesinde ve demokratik devlet nizamı fikrinin gelişmesinde” etkili olmuştur. Bölükbaşı, bilhassa Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecinde muhalefet olgusunun yerleşmesinde büyük bir görev üstlenmiştir (Güner, 2011:26). MP, fiili hayatında “CHP ve DP”yi iki partili sistemin birbirinden farkı olmayan (muvazaa) partileri olarak değerlendirmiş ve karşılarında durmuştur. Bu iki parti arası farkların ise bir göz boyamayı ifade ettiğini düşünen MP bu danışıklı dövüşün Türk milleti için zararlı sonuçlar doğuracağını düşünen bir anlayışı benimsemiştir (Limoncuoğlu, 2018:147-148).

MP, programının birinci maddesinde “Cumhuriyet, adalet, liberallik ülkülerine ve milliyetçilik esasına” bağlı bulunduğunu belirterek insanların doğal ve vazgeçilmez özgürlüklerine dayanan bireyselci klasik demokrasiyi esas aldığını ifade etmiştir. Parti ayrıca demokrasi anlayışının Batı demokrasilerine dönük olduğunu, bir zümre ya da sınıfın hâkim olduğu Doğu demokrasilerine karşı olduğunu, Anayasanın hakiki demokrasiye uygun olmayan maddelerinin kaldırılması gerektiğini, CHP'nin Altı Ok'unun devletin ana vasfı haline getirilmesinin doğru olmadığını ve bu maddenin kaldırılması gerektiğini belirtmiştir (Çaylak, 2010:106). Dolayısıyla MP programı demokrasiyi kişi hak ve özgürlüklerini koruma altına alan Batı demokrasileri şeklinde anlayarak totaliter özellikler taşıyan Doğu demokrasilerini reddetmiştir (Onak, 1993:56). Bu anlamda komünizm aleyhtarı olduğunu belirtmiştir. CMP'nin tüzüğü ise benzer şekilde, parti amacının gerçek demokrasiyi kurmak olduğunu ve bu yapıldığında Türk milletinin refah ve mutluluğunun sağlanabileceğini belirtmiştir (Onak, 1993:107).

Bölükbaşı'nın partileri “*insan haklarına, bireysel özgürlüklere, hukuk devletine, hürriyete ve adalet*e” de önem vermiştir. CMP programın 3 ve 4.maddesinde yeni kurumların anayasaya dâhil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunlardan önemli bir tanesi Birleşmiş Milletlerin yayınladığı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde yer alan hak ve özgürlükler iken bir diğeri kanunların anayasaya uygun olup olmadığı hakkında dava açma hakkı elde edilmesidir. Bu anlamda CMP'nin parti programında belirtilen önemi bir amacı “Türkiye’de insan haklarını hâkim kılacak ve bunları güvenilir teminata bağlayacak bir devlet düzeni kurmak” olarak belirtilmiştir Ayrıca “mahkeme özgürlüğü, hâkim teminatı, siyasi partilerin anayasada tanımlanarak teminata bağlı kuruluşlar olarak kabullenilmesi” de buna dâhil edilmiştir (Onak, 1993:106-107).

MP programında ise “ikinci meclisin kurulması gerektiği, bireysel haklara getirilen sınırlamaların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir yüksek mahkemenin kurulmasına ihtiyaç olduğu, mülkü kamulaştırılan bireyin mahkemeye başvurma hakkının olması gerektiği, köylülere toprak ve tarım aracı dağıtılacağı” ifade edilmiş ve “işçilere grev hakkı” tanınmıştır. Öte yandan bireycilik de kuvvetle savunulmuş ve şahsi faaliyetlerin halkın faydasına olacak şekilde işletilmesi ve adaletin sağlanması temelinde işletilmesi istenmiştir. MP, özgürlüğün ve siyasetin ahlaka uygun şekilde sürdürülmesini, bireysel hakların korunması için güçlü bir teminatlar sisteminin geliştirilmesini istemiştir. Ayrıca

bireye klasik demokrasinin tanıdığı tüm özgürlükleri tanımıştır. Birey hakkı toplum hakkından ayrı tutularak kamu yararı karşısında birey hakkının da korunulması gerektiği belirtilmiştir. Halkçılığın vatandaşın tümünü kapsadığı ve sınıf farklılıklarını reddettiği ifade edilmiştir. Devrimciliğin ise atılan adımların gericiliğe yer bırakmadan, anane ve millet iradesine uygun, ihtiyaca cevap verecek şekilde ancak toplumu zorlamayan ve geleneklere aykırı olmayan bir gelişme şeklinde gerçekleşmesini istemiştir. MP tüzüğü ise “sürekli başkanlığın” kabul edilemeyeceğini belirterek lider tahakkümüne karşı tedbir almayı önemsemiştir²¹ (Onak, 1993:56-59).

Bölükbaşı adalete, hukuka ve özgürlüğe verdiği önemi konuşmalarında hep göstermiştir. Bu konuda DP'nin konuşma hürriyetini kısıtlayan kararına karşılık olarak Bölükbaşı: “Konuşma devri kapandı, bakışma zamanı başladı. Bunun da yasak edilmesinden önce bari birbirimizi iyice süzelim” ifadesini kullanmıştır. Ayrıca Bölükbaşı: “Köye çeşme getirdiler amma adalet, müsavat ve hürriyet çeşmelerini kuruttular” şeklindeki ifadesi ile (Saygılı, 2010) DP ile sorunun “sunduğu hizmetten ziyade” insana değer veren özelliklerin ortadan kaldırılması olduğunu belirtmek istemiştir. Bu konuda diğer bir örnek ise 1954 seçimleri evvelinde DP'nin CHP mallarına el koymak için kanun çıkarmak istemesi hadisesidir. Bölükbaşı buna karşı çıkararak adaletin gereği olarak bu konuda yargının yetkili olduğunu, ancak böyle adil olunabileceğini belirtmiş, mal meselesinin siyasal bir tehdit silahı olarak kullanılmasına karşı çıkararak şunları söylemiştir” (Uyar, 2018): “Müsadere için hazırlanan kanun tasarısı Demokrat milletvekillerinin müdafaası için namus yemini ettikleri Anayasa'ya, insan haklarına ve medeni devlet telakkisine tamamen aykırıdır. Anayasa ve hukuki prensiplere hürmet etmeyen bir ekseriyet hâkimiyeti bir başlı istibdat yerine kaim olmuş, birkaç yüz başlı istibdattan başka mana ifade etmez. Bu itibarla kime karşı yapılırsa yapılsın, hürriyet ve demokrasi ideallerine bağlı hiçbir vatandaş böyle bir hareketi tasvip edemez.”

MP her zaman olmasa da yaptıkları ve konuştukları ile zaman zaman DP ve CHP'de etkili olabilmıştır. MP'nin mevcudiyeti bir zaman sonra, DP'yi özellikle bazı ekonomik ve kültürel sorunlarda daha ihtiyatlı bir tutum sergilemeye zorlamıştır. Halk Partisi ise MP'yi amansız eleştirilerde bulunan ve hükümet siyasetinde köklü değişiklikler yapılmasını isteyen bir hasım olarak görse de aynı zamanda - muhalefeti parçaladığından- Demokratlardan gelebilecek saldırıları hafifletmeye yarayan bir unsur olarak görmüştür (Karpat, 2010:308). Her ne kadar MP'nin kurulması İnönü'nün mevkiini sağlamlaştırmaya katkı sağlayacak şeklinde yorumlansa da ve buna bağlı olarak MP'nin kimi zaman solculukla kimi zamanda sağcılıkta itham edilmesi söz konusu olsa da MP'nin amacının, “halk tarafından halkın yararına denetlenen bir idare kurmak” (Karpat, 2010:327) olduğu dışı yansıyan uygulamasında/fiiliyatında görülmüştür.

Bölükbaşı “basın hürriyeti”ne de çok ehemmiyet vererek ve Amerikan anayasasının mimarlarından olan Thomas Jafferson'un sözlerini paylaşarak “basın hürriyeti olmadığına kabile devleti olunacağını, basın hürriyeti olduğu vakit o ülkede parlamento kurulabileceğini, adaletin tesis edilebileceğini, seçimlerin adilce yapılabileceğini, suiistimallerle mücadelenin mümkün olabileceğini, vatandaşların haklarını elde edebileceğini” ifade etmiştir. Bölükbaşı Tek Parti Döneminde basının bastırıldığı gibi DP döneminde de bu yönde bir otoriterleşme olduğunu ifade ederek: “ibret alınmadığı için tarih tekerrür ediyor sözünü hatırlamamak mümkün değildir” (Akyol, 2020) şeklindeki sözleriyle Türkiye'de sistemin aynı Tek Parti Dönemindeki gibi işlediğini ifade etmiştir.

Bölükbaşı benzer şekilde bu tutumun asker tarafından sürdürülmesine de karşı olmuştur. 1980 askeri müdahalesi sonrası darbeci çevreler dolaylı olarak Bölükbaşı'na, Kurucu Meclis üyesi olmasını teklif etseler de Bölükbaşı bu teklife şu cevabı vermiştir: “Benim yiğitlerim, bozkurtlarım şu an esaret altındadır. Onları esir kılan iradenin kuracağı mecliste görev almam asla düşünülemez. Kimden gelirse gelsin böyle bir teklifi ret ederim” (Güner, 2011:5-6). Bununla beraber Bölükbaşı Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı olmasına nasıl karşı çıkmışsa aynı şekilde Cevdet Sunday'nin da Cumhurbaşkanı olmasına karşı çıkararak “Bu memlekette Cumhurbaşkanı olmak için Harp Okulu mezunu olmak gerekir” (Güner, 2011:23) ifadeleri ile askerinin devletin en başındaki kurumda bir bekçi gibi durmasını halkın demokrasi özgürlüğünün zedelenmesi olarak görmüştür.

²¹ MP'nin Bölükbaşı liderliğinde sürekli hale gelen bir lider partisine dönüşmesi dikkat çekicidir (Onak, 1993:59).

İlerleyen yıllar Bölükbaşı'nı haklı çıkarmıştır. 1980 Darbesi sonrası gerçekleşen Anayasa'da Bölükbaşı'nın savunduğu pek çok kurum yer almıştır (Güner, 2011:7). Kendisi siyasette aktif olarak bulunduğu dönemde bunları kendi elleri ile gerçekleştiremeye de ölmeden evvel hayalini kurduğu kurumların inşa edildiğini görmüştür. İlginç olan ise bu kurumların demokrasiyi yönetme fırsatı olan seçilmişlerce değil darbe ile demokrasiyi durduranlar tarafından gerçekleştirilmesidir. Bölükbaşı demokrasiyi halkın elinden alan zihniyetin yanında olmadığı gibi fiilleri ile her defasında esas derdinin yönetimde olmak olmadığını ve muhalefet etmeyi daha önemseydiğini göstermiştir. "Demokrasi", muhalefet olgusuna ve onun yaptığı denetimin başarısına bağlı olduğundan Bölükbaşı için muhalefet yapmak ve her kürsüye çıktığında kanıtlara dayanarak konuşmak çok önemli olmuştur. Dolayısıyla "muhalefeti" karalama ve iftira olarak değil, delillerle ispat ederek çözüm sunmak olarak algılamıştır. Bu anlamda çok partili hayatı gerçekten yaşamayı ve muhalefetin gerçekten milletin kaygılarını paylaşmasını istemiştir. Otoritenin reddedilmesi, tahakkümün bitmesi ve halkın özgürlüğünün temin edilmesi istenmiştir. Bu anlamda Bölükbaşı'nın siyaset anlayışında "demokrasi, hürriyet, hukuk devleti, insan hakları, bireysel özgürlük, adalet, doğruluk ve ahlak" önemli olduğu gibi "laiklik-din ve ekonomi" de önemli olmuştur. Siyasi hayatı bunları düstur bilip gerçekleştirmek üzere geçmiş olan Bölükbaşı yaşadığı hadiseler karşısındaki tutumu ve konuşmaları ile bunu fiiline yansıtarak sürdürmüştür. Onun siyasi ahlakı temel alan duruşunda amacı "siyasette bir dava duruşunu benimseyerek esnemenen bunu gerçekleştirmeye yönelmek" olmuştur. Siyaseti milletin refah ve saadeti için bir araç olarak görmüş ve bu sebeple siyasete atılmıştır. İnsanların küçük menfaatler için millet menfaatinden vazgeçtiklerini her görüşünde ve her vefasızlığa uğrayışında âşık olduğu siyasetin hayal ettiği gibi olmadığını görmüştür.

3.OSMAN BÖLÜKBAŞI'NIN MİLLİYETÇİLİĞİ: LİTERATÜRE, DEMEÇLERE VE FİİLİ DURUMA DAİR BİR İNCELEME

Milliyetçilik, bir ideoloji olarak birçok tipolojiye bürünerek birçok farklı ideoloji ve görüş ile birlikte hareket edebilen ve dünyada birçok değişikliğe sebep olmuş önemli bir ideoloji olmasının yanı sıra hangi parti bünyesinde var olursa olsun siyasi liderler tarafından daima ihtiyaç duyulan ve zamanı geldiğinde kullanılması ile oy getirisi olan, milletleri bir araya getirebilen ve insanları harekete geçirebilen önemli bir ideolojidir.

Muhafazakârlık ise Türkiye'nin kültürel özelliklerine ve Müslümanlık dininin yaşanmasına dair düzenlemelerin yapılmasına yakın bir ideoloji olması ile birlikte Türk insanı için önemli olan, ancak dünyada birçok çeşidi olan ve uygulamaları birbirinden çok farklı olan bir ideolojidir. Türkiye'de muhafazakâr olunması ciddi bir oy potansiyeli anlamına gelirken muhafazakârlığın dine yakınlığı ifade etmesi durumunda irtica veya gericilik gibi karalamalarla karşılaşılmasının yanı sıra Cumhuriyetin değerlerine ve inkılaplara aykırı davranma riskini ortaya çıkarması yönü ile ülke içerisinde darbelere, ayaklanmalara ve dolayısıyla kaosa sebep olabilmektedir.

Dolayısıyla hem muhafazakârlık hem de milliyetçilik karmaşık ifadelerdir. Bu nedenle Osman Bölükbaşı'nın milliyetçiliğini açığa çıkarmayı amaçlayan bu çalışmada muhafazakarlıkla yakın ilişkisi olan milliyetçiliğin ne olduğunun kısaca değerlendirilmesi ve tipolojik olarak da kısaca özetlenmesi aşağıdaki başlıklar altında yapılacak değerlendirmelerin anlaşılır olması açısından gereklidir. Smith (2013:20), milliyetçiliği, "milleti kaygılarının merkezine yerleştiren ve onun iyiliğini çoğaltmaya çalışan" bir ideoloji olarak değerlendirmektedir. Milliyetçilik, millet olma gayretleri için bir rehber ve birleştirici güç kaynağı olarak tanımlanabilmektedir. Modernleşmenin ve ileri bir millet olmanın diğer adı olarak da ifade edilen milliyetçiliğin adalet ve barışı getiren bir faaliyet yönü de bulunmaktadır (Kedourie, 1971: vii -viii). Milliyetçiliğin "kayıp tarih ve edebiyatları kurtaran, kültürel yenilenmelere ilhan veren, kimlik krizine çözüm getiren, topluluğu ve toplumsal dayanışmayı meşrulaştıran, tirana karşı direniş yaratan, halk egemenliği ve kolektif seferberlik idealine sahip olan, kendi gücüne dayalı bir ekonomik gelişmeye kaynaklık eden" özelliklere sahip olması onu önemli bir ideoloji haline getirmektedir (Smith, 2009:37). Bu sebeple bu çok yönlülüğe bağlı olarak, milliyetçilik sağcılar için, "birliği ve istikrarı teşvik etmek" için kullanılırken, solcular milliyetçiliği "yurttaşların refahının geliştirilmesi" için kullanılmaktadırlar (Baradat, 2012:62).

Milliyetçilik bu çok yönlülüğü ile birçok ideoloji ile temasa geçip ilişkili hale gelebilmektedir. Bu bağlamda milliyetçilik tipleri denildiğinde literatürde çok farklı sınıflandırmalarla karşılaşılmaktadır (Turan, 2022: 51-55). Ancak çoğunlukla Heywood'un tasnifinin geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Heywood (2013:173-183)'un kabul gören milliyetçilik tipleri: "liberal milliyetçilik, muhafazakâr milliyetçilik, yayılcı milliyetçilik, sömürgecilik karşıtı ve sömürgecilik sonrası milliyetçilik" şeklinde sıralanabilir²². Ancak isim benzerliği olsa da Türkiye için geçerli milliyetçilik tiplerinin dünyadaki tiplerle benzer noktaları olduğu gibi farklı yönlerinin olduğu da görülmektedir. Bu konuda Turan (2022:87-142), çalışmasında "Türk milliyetçiliği tiplerini"²³ dünyadaki milliyetçilik tiplerinden ayırarak incelemiştir. Yazar Cumhuriyet sonrası dönemdeki milliyetçilik tiplerini "liberal, muhafazakâr (ya da Yeni Osmanlıcı), Kemalist, etnik, sol, teritoryal" milliyetçilik şeklinde tasniflemiştir. Dolayısıyla dünyadaki tiplerle Türkiye'dekilerin bazıları ismen benzese de kullanılışı/uygulanışı itibarıyla değişim gösterebilmektedir.

Yapılan kaynak taramasından çıkarım yapıldığı üzere Bölükbaşı'nın milliyetçiliğinin genel itibarıyla "muhafazakâr ve liberal milliyetçilik" tipleri olarak uygulamaya geçtiği söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye'de gerçekleşen hâli ile *muhafazakâr milliyetçilik* "dini önemseyen, geleneğe ve tarihe değer veren, ancak modern olana da yönelen, Türklük unsurunu önemsemekle birlikte bunu ırkçılık temelinde yorumlamayan, Cumhuriyetin Avrupa'yı örnek alarak Avrupa kültür ve değerlerini önemseyen hâline karşı çıkan, muhafazakâr anlamda Osmanlı mazisine yönelen bir kimlik tasavvurunu 'millet' anlayışına entegre ederek Türkiye sınırları içerisinde farklı etnik yapıları uzlaştırmaya çalışan, bu anlamda vatandaşlık temelinde bir millet anlayışını benimseyen, 'din' konusunda Türk insanını özgürleştirerek bu konuda bir toplumsal uzlaşma alanı oluşturmak isteyen, anti-sömürgeci bir özellik gösteren, yayılcılığı 'dini, tarihi, kültürü' Osmanlı mazisine dayalı topraklarda Türklerin liderliğinde Yeni Osmanlıcı bir tavır ortaya koymak ve bu alanları sömürgeleşmekten korumak ve İslam'ı özgürleştirmek anlamında benimseyen, 'çok-kültürlülük' gibi bölünmeye meydan veren oluşumlara karşı duran, modernizme ve liberalizme karşı olmayan, gelişmeye ve teknolojiye açık olan" bir ideoloji olarak kendini göstermektedir (Turan, 2022:129:130).

Türkiye'deki haliyle *liberal milliyetçilik* ise "ekonomik olarak özgürlüğe ve serbest piyasaya değer veren, devletin imkânlarından yararlanarak gelişen, ekonomik olarak ülkenin dünya ile rekabet eden bir pozisyonda işlemesine dair bir gayreti içeren, ülke ekonomisini güçlü kılarak ülkeyi zenginleştirmek isteyen, İslam coğrafyasını ekonomik ilişkilerde önemseyen, demokrasiyi ön plana çıkarsa da esas özgürlüğü ekonomi alanında gerçekleştirmek isteyen, demokrasi ve özgürlüğü önemsemezse de devletin bekası söz konusu olduğunda bundan taviz veren, sömürge karşıtı" bir ideoloji olarak kendisini sergilemektedir. Türkiye'deki örnekleri, liberal milliyetçiliğin muhafazakâr milliyetçilikle ilişkili olarak ve ekonominin daha ön plana çıktığı bir şekilde geliştiğini göstermektedir. Türkiye'deki hali ile liberal milliyetçiliğin muhafazakârlığın koruduğu şeylerden faydalanarak bireysel özgürlük için bunu kullandığı ve milleti, vatandaşlık temelinde belirlediği/değerlendirdiği dikkat çekmektedir (Turan, 2022:136).

Her iki tipten de özelliklerinin yansımalarını Bölükbaşı'nın milliyetçiliğinde görmek mümkündür. Bu çerçevede öncelikle Bölükbaşı'nın milliyetçiliğinin yazılı metinlerde, demeçlerde ve literatürdeki durumu izah edilecek ve ardından Bölükbaşı'nın siyasi hayatı ve yaşadıkları çerçevesinde fiili durumunda açığa çıkan hali ile milliyetçiliği değerlendirilecektir.

3.1. Yazılı Metinlerde, Demeçlerde ve Literatürde Yer Aldığı Hali ile Bölükbaşı'nın Milliyetçilik Anlayışı

Bölükbaşı Türk siyasi hayatında "Demokrat Parti (1946-47), Millet Partisi²⁴ (1948-53), Cumhuriyetçi Millet Partisi (1954-58), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (1958-62) ve tekrar Millet Partisi (1962-72)" içerisinde bulunarak siyasi faaliyet yürütmüştür. Bu süreçte DP ile siyasete başlayan bu siyasetçi, vazife yürüttüğü tüm partilerde ideolojisini dışa vurmuş ve bu ideolojiyi parti ideolojisi olarak

²² Bahsi geçen tiplerle ilgili detaylı bilgi için bakınız (Heywood, 2013: 173-183).

²³ Bahsi geçen "Türk milliyetçiliği tipleri" ile ilgili detaylı bilgi için bakınız (Turan, 2022: 87-142).

²⁴ Parti kurucuları ile ilgili bilgi için bakınız (Limoncuoğlu, 2018:146).

yaşatmaya gayret göstermiştir. Literatürde çeşitli dönemlerdeki davranışlarına bakılarak “Bölükbaşı’nın ya da partilerinin ideolojisinin ne olduğu konusunda” farklı görüşler ortaya atıldığı görülmektedir. Yazılı metinler, demeçler ve literatürün bu konudaki yansımaları bu başlık altında incelenecektir.

Bölükbaşı’nın milliyetçiliği öncelikle yanında bulunduğu kimselerin kimler olduğu ve neyi düşündükleri üzerinden okunabilir. MP için manevi önder olarak görülen ve uzun süreler Genelkurmay Başkanlığı yapmış olan Fevzi Çakmak “milliyetçi ve muhafazakâr” özellikleri ile tanınan bir kimse olmuştur (Limoncuoğlu, 2018:148). MP’nin fikir babası ve kurucusu Kenan Öner ise, MP’nin, “iktisadi ve siyasi sahada ‘liberal’, içtimai sahada ırkçılık ve Turancılığa kapılmadan ‘milliyetçi’ ve inkılapçı sahada ihtiyacı, zaruretleri zorlamadan daima ‘müterakki hamlelerle ilerleyen’ bir parti” olacağını söylemiştir (Çaylak, 2007:35). Kılınç (2018:1245) ise bu konuda Bölükbaşı’nın milliyetçi muhafazakâr kimliği ile dönemim DP’nde yer edinen birisi olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla DP içerisinde bulunmasını bu yönüne bağlamıştır. Bölükbaşı bu yönü ile Orta Anadolu ve Karadeniz Bölgesinde DP’nin teşkilatlanmasında büyük katkı sağlamıştır.

Bununla birlikte DP’den ayrılan Remzi Oğuz Arık ve arkadaşlarının 1952’de kurduğu ve içerisinde Tahsin Demiray ve Cezmi Türk gibi Türkçülerin yer aldığı Türkiye Köylü Partisi (Sanlı, 2019:95), esasında muhafazakârlık ve Türkçülüğün birleştirilerek ortanın bulunduğu bir siyasi görüşe yakın kabul edilmektedir. 1958’de Bölükbaşı’nın CMP’si ve Türkiye Köylü Partisi birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)’ni ortaya çıkarmışlardır. Bu konuda, Bölükbaşı’nın siyasi hayatında sadece Türkiye Köylü Partisi lideri Tahsin Demiray ile bir ortaklık yaptığı ve Demiray’ın Türk kültürünün canlı bir abidesi ve hizmet adamı olduğu bilinmektedir (Güner, 2011:7). Bölükbaşı’nın birlik olduğu Demiray ile ilgili olarak Güner (2011:7): “bizim nesiller milli heyecanlarını millet ve bayrak sevgisini, inanç ve iman güzelliklerini onun çıkardığı dergi ile tattılar, tanıdılar” ifadesini kullanarak (Güner, 2011:7) onun milliyetçiliğinin kudretini ortaya koymuştur. Limoncuoğlu (2018:149) CMP’nin, parti birleşimine yöneldiğinde dahi Türk milliyetçiliğini koruduğunu ve “popülist milliyetçilikten doktrinel milliyetçiliğe doğru bir evrilme yaşanmasına rağmen” Türk milliyetçiliğinden dönmediğini, Türk milliyetçiliğini ideolojik biçimlenmesinin en orta yerinde konumlandığını belirterek bu birlikteliğin milliyetçiliğine dikkat çekmiştir.

Bölükbaşı’nın milliyetçiliğinin okunabileceği diğer bir alan ise parti programlarıdır. Kılınç (2018:1244) MP’nin ve bu kapatıldıktan sonra yerine kurulan CMP’nin programı ve kendisini ifade edişi ile ideolojisi hususunda esasında milliyetçiliği benimsemiş olduğunu özetlemektedir. Çaylak (2007:36; 2010:106) ise çalışmasında biraz daha detaylı bir yaklaşımla, programa göre MP’nin “iktisadi ve siyasal alanlarda liberal, içtimai ve kültürel konularda ve özellikle de milli örf ve ananeler bakımından tutum olarak tam bir ‘muhafazakâr demokrat’ parti özelliği taşıdığını” belirtmektedir. Yazar ayrıca bu partinin kurucularının DP saflarında iken “Müfrit Demokrat Muhafazakârlar” olarak tanındığını hatırlatmaktadır. MP, Türkiye’de çok partili siyasal hayatın tam anlamı ile kurulup, yerleşmesi ve yaşamını sürdürebilmesi için, büyük gayretler göstermiş olması ile de ideolojik tutumuna ilişkin işaretler vermektedir. Bu anlamda CHP ve DP’nin programları ve siyasi ideolojileri birbirine benzer konumda iken MP’de durum farklı seyretmiştir (Çaylak, 2007:36; Çaylak, 2010:106).

Güner (2011:12) de bu iki parti (CHP ve DP) için aynı şeyi söylemekle beraber MP’nin ideoloji ve siyasi doktrin olarak bu ikisinden farklı olarak “siyasal ve iktisadi konularda liberal, toplumsal ve kültürel alanlarda milliyetçi ve muhafazakâr” bir görünüm arz ettiğini ifade etmiştir. MP, programının birinci maddesinde “Cumhuriyet, adalet, liberallik ülkülerine ve milliyetçilik esasına” bağlı bulunduğunu belirtmiştir (Çaylak, 2010:106). MP programında demokrasinin öne çıkarıldığı ve liberalizmin ana ilke olarak kabul edildiği görülmektedir. Parti, sağlıklı bir toplum hayatının temeli olarak “aile kurumunu” göstermiştir. Ayrıca ailenin başlıca dayanaklarının “din ve milliyetçilik” olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte parti, “okullarda vatan sevgisine dayanan yeni bir eğitim sisteminin uygulanmasını” savunarak da (Karpat, 2010:508-509) “milliyetçiliği” partinin temel prensipleri arasında gördüğünü tescillemiştir.

Bölükbaşı'nın ve partilerinin milliyetçiliğinin dışardan bir gözle okunduğu/okunabildiği örnekler de vardır. Onak (1993:56) bu konuda, "MP'lilerin muhafazakâr milliyetçiliği savunduğunu ve bu milliyetçiliğin gerçek milliyetçilik olduğuna inandıklarını, Türk toplumunun bu yoldan saptırılması ile çok şey kaybettiğini düşündüklerini ve Türkiye'yi bağımsız ve köklü bir topluluk haline getirecek olanın bu anlayış olduğuna inandıklarını" belirtmiştir. Yazar MP'lilerin eğitim konusunda da bunu dışa vurduklarını, bu konuda milliyetçiliğin önemini ortaya koyarak "gençlerin demokratik ve milliyetçi bir ruh ve zihniyet ile yüksek ahlaki özelliklere ve kişiliğe sahip birer vatandaş olmasının amaç edindiğini" belirtmiştir. Ayrıca eğitim programları uygulanırken ilim ve tekniğe ilişkin bilgilerin yanı sıra milli ve ahlaki terbiyenin de verilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Onak, 1993:56-57). Agah Oktay Güner'in ise Bölükbaşı'nın "kişisel özelliklerini ve memleket katındaki düşüncesini" ortaya koyan değerlendirmesi ile onun milliyetçiliğini aktarmıştır (Güner, 2011:6):

Türk yaratılmış olmakla iftihar ederdi. Özel sohbetlerinde tarihi bir bakış içinde Türk düşmanlarını anlatır, bunların millet hayatındaki yıkımlarını, ihanetlerini ince bir dikkatle tahlil ederdi. Mehmetçiğe, Atatürk'e, Türk bayrağına âşıktı. Bayrak, vatan, millet konularında çok hassastı. Bu hususlarda yapılan dikkatsizlikleri, ihanetleri asla affetmezdi. Bir seferinde Kürt konusunda verdiği demeç sebebiyle bir devlet büyüğüne; "Bu memlekette avradını satana deyyus, vatanını satana deyyus oğlu deyyus derler" demişti.

Bölükbaşı'nın partilerinin sahip olduğu ideolojinin literatürde ağırlıklı olarak "milliyetçi-muhafazakâr" zeminde açıklandığı dikkat çekmektedir. Bu konuda Bora (2008:689), Bölükbaşı'nın CKMP'ni, "Orta ve Doğu Anadolu taşrasında bir orta sınıf tabanına dayanan küçük bir milliyetçi-muhafazakâr popülist parti" olarak ifade etmiştir. Limoncuoğlu (2018:148) ise, MP'nin "halkçı, milliyetçi ve sosyal anlamda muhafazakâr" bir çizgi üzerinde oturmuş olduğunu, ekonomi politikalarında mümkün olduğunca liberal bir anlayış benimsemek arzusunda olduğu gibi ekonomik özgürlüğü sosyal özgürlüğün bir parçası olarak gördüğünü bildirmiştir. Uçar (2018:207) ise, MP'nin "sosyal yaşamda geleneklere, örf ve adetlere geniş önem verilmesini savunan" bir parti olduğunu belirterek milliyetçiliğinin muhafazakâr yönüne işaret etmiş gözükmektedir.

Bölükbaşı'nın partilerinin milliyetçiliğini açıkça "tasnifleyen ve yorumlayan" yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu konuda Çaylak (2010:107) MP'nin ana vasıflarından bir tanesinin milliyetçilik olduğunu, bu milliyetçiliğin muhafazakârlıkla yan yana olan ve birbirini tamamlar nitelikte bulunan bir şekilde işlediğini bildirmektedir. O dönemde Türkiye'de bulunan milliyetçilik türlerini "Kemalist milliyetçilik, Anadolu milliyetçiliği, ırkçı Turancı milliyetçilik ve ananeci mutedil Türkçülük" olarak değerlendiren Çaylak, MP'nin "ananeci mutedil bir milliyetçiliği" benimsediğini belirterek MP'nin Kemalist milliyetçiliği "tebaa milliyetçiliği" olarak yorumladığını ve bu türün DP ile CHP programında yer aldığını; MP'nin Kemalist milliyetçilikten ananeciliği yönü ile ayrılırken Anadolu milliyetçiliğinden Anadolu dışında ikinci bir ufuk olduğuna inanması yönü ile ayrıldığını; ırkçı Turancı milliyetçilik ile ise hiçbir şekilde bağı bulunmadığını ve bu yönü ile soya ya da kana dayanan bir milliyetçilik anlayışını kabul etmediğini belirtmiştir (Çaylak, 2010:107-108).

Ayrıca MP'nin programında "din müessesesine ve milli ananelere saygılı" olduğunu belirterek muhafazakâr bir kimliğe sahip bulunduğunu ortaya koymuştur. Yazar MP'de, "din" kavramının milliyet kurumunun bir unsuru olarak kabul edildiğini ve programda din ile ananelerin devletin etki alanı dışında bırakıldığını ve bu nedenle de laik bir parti olduğunu belirtmektedir. Yazar ayrıca MP'nin muhafazakârlık anlayışı ile milliyetçilik anlayışının benzediğini belirterek MP programında "ahlak, gelenek, örf, adet, din, milli anane gibi ifadelerle yer verilerek ve aileye verilen önem gösterilerek" ciddi anlamda muhafazakâr bir kimliğe yakınlaşmış olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan MP "her devrin kendi içinde olması gerektiği gibi sürdürülmesini, her neslin kendi dönemine uygun milli ve toplumsal faaliyetler sürdürmesi gerektiğini" belirterek klasik/katı muhafazakârlığın dışına çıktığını göstermiştir. Bu anlamda yazara göre MP'nin mutedil/ılımlı muhafazakâr bir parti olduğu görülebilmektedir. Ayrıca muhafazakârlığın değerlendirmesini, içinde bulunulan yılları temel alarak yapmak gerekmektedir. Bu hususta yazar, çok partili yaşama geçiş süreci ile İslamcı ve muhafazakâr hareketlerin ivme kazanmaya başladığını ve MP'nin o koşullarda olması gerekenden daha İslamcı ve muhafazakâr olmanın ilk örneği olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. MP bu muhafazakâr anlayışına uygun bir şekilde inkılapçılığı tekamülcülük olarak yorumlamakta ve

tekamülcülüğü insan doğasına ve toplumsal şartları zorlamaksızın daima ilerlemek anlamında değerlendirmektedir. Bu anlamda Atatürk'ün inkılapçılık devrinin kapandığını ve artık günün şartlarında bu tezin işlevsel olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla MP'liler Türkiye'de devrimler devrinin son bulduğu ve "milli intibah devri (ulusal uyanma devri)"nin başladığını ileri sürmüşlerdir. Bu dayanakla partililer "milletin tarihine yönelerek inkılaplar ile benimsenmiş olan kurumların tarihten gelen örf, adet, gelenek, görenekle birleşerek bizzat kendi ulusal kültürünü yaratacağını ve istikrara kavuşacağını" dile getirmişlerdir (Çaylak, 2010:108-109).

Kılınç (2018:1242) ise bu konuda, MP'nin "muhafazakâr ve milliyetçilik unsurları" üzerine kurulu bir parti olduğunu ve MP'nin milliyetçilik anlayışının Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışıyla paralellik gösteren "Ananeci mutedil Türkçülük" olarak ifade edilebileceğini belirtmiştir. Barutçu (2019:534) da Kılınç'ın görüşlerini destekleyerek, MP'nin programına bakıldığında Gökalp'in düşüncelerine yakın bir milliyetçilik ve Gökalp'in mefkûrelerini gündeme getiren bir duruş ortaya konulduğunu; ancak programın muhafazakâr izler de taşıyor olduğunu belirtmektedir. Programda ekonomi anlayışının devlet müdahalesine müsaade ettiğini ve bununla birlikte liberal bir ekonomi görüşünün de ortaya konulduğunu ifade etmektedir. Yazara göre toplum değerleri ve dine saygılı bir duruş ortaya konulan programda "laikliğin" vicdan hürriyeti temelinde değerlendirildiği görülmektedir.

Bölükbaşı'nın partilerini İslami olduğu ya da olmadığı hususunda değerlendirerek milliyetçiliğinin yönelişine dair bir takım işaretler sunan görüşler de bulunmaktadır. Bu konuda Çoban (2015:64-65), MP'nin "İslamcılığı" adeta üstü kapalı bir şekilde temsil etmeye çalıştığını bildirmektedir. Kocabaş (2011:272) ise, MP'nin Menderes hükümeti tarafından "irtica ile mücadele" anlayışı çerçevesinde kapatılmış olduğunu, ancak MP'nin İslam Demokrat Partisi gibi radikal İslami talepler ortaya koyan bir parti olmadığını belirtmektedir. Yazar, MP'nin milli ve manevi değerlere büyük önem verse de DP ve CHP ile kıyaslandığında daha esnek bir laiklik politikasını benimsediğini belirtmektedir. Yazar ayrıca MP programında da bu esnekliğin okunduğunu ve programın "milletin muhafazakâr isteklerine daha yakın" olduğunu bildirmektedir.

İslam'a yakınlığı uzaklığı bir yana Bölükbaşı'nın anti-komünizmi dışı vuran söylemlerine bakıldığında da onun milliyetçi yönü anlaşılmaktadır. Çaylak (2010:562) MP'nin Türk-Sovyet kültür anlaşmasına karşı çıktığını ve buna benzer birçok hususta sola ve komünizme karşı düşmanlığı ile sivrilen bir duruşu ortaya koyması nedeni ile milliyetçi ve muhafazakâr bir parti olduğunu açıklamaktadır. Bu konuda yazar Bölükbaşı'nın "sola uzak bir parti lideri olduğunu, devletçiliği kabul etmediği gibi seçmenlerinin de imanlı kitlelerden oluştuğunu, hiç kimsenin kapisında menfaat ve ikbal aramadığını ve kendisinin Türk milletinin mutluluğunu temin etmek için ömrünü harcamaya devam edeceğini" bildiren konuşmasını da paylaşarak görüşünü desteklemiştir. Güner (2011:23) de benzer şekilde, Bölükbaşı'nın 27 Mayıs sonrası süreçte "milliyetçi-muhafazakâr çizgiyi" anti-komünist söylem üzerinden kurmaya çaba göstermiş olduğunu, bu konuda Bölükbaşı'nın hükümetin komünizme karşı gerekeni yapmadığından şikâyetçi olduğunu ve partinin yeni siyasal kimliğinin anti-komünizmi ön plana çıkarmaya başladığını belirtmektedir. Hatta bu durum MP'nin seçim sloganlarına da yansımıştır: "Önce Vatan Sonra Parti" ve "Komünizmin Ne Sağında Ne Solundayız Sadece Onun Karşısındayız". Bu sloganlar da MP'nin milliyetçi mücadelesini özetlemektedir (Kılınç, 2018:1244).

Partiye katılmak isteyen kişilerden beklenen özelliklerin neler olduğu hususuna verilen cevap da Bölükbaşı ve partilerinin milliyetçiliği önemseydiğini göstermektedir. Bu bağlamda CMP tüzüğünde de MP tüzüğünde olduğu gibi partiye katılmak isteyen kişilerin "vatanın istiklal ve bütünlüğünü parçalamayı arzulayan ve milli hâkimiyet esasına uymayan" ideolojilerden uzak olan kişiler ile "komünizmle alakası bulunmayan" kişiler olabileceği belirtilmiştir (Onak, 1993:59, 107).

Bölükbaşı'nın dış politikaya bakışı da onun milliyetçi yönüne ışık tutmaktadır. İç politikada "hukuk devleti, kanun hâkimiyeti, bütün kurumlarıyla işleyen demokrasiyi" savunan Bölükbaşı dış politikada partiler üstü bir çizgiyi savunmuş (Güner, 2011:7) ve bu konuyu şansa bırakmak istemeyerek birlikte milli bir karar alınmasını önemsemiştir. Güner (2011:24) Bölükbaşı'nın, "milliyetçi görüşü çerçevesinde" dış politika konusunda da hassas bir duruşu benimseyerek hükümeti çok sert bir şekilde eleştirdiğini belirtmektedir. Kıbrıs meselesine çok önem veren Bölükbaşı, bu konudaki endişelerini

Demirel'e bir mektupla bildirmiştir. Enosis meselesi ile ilgili Yunanistan'ın kurulduğu günden beri Türkiye aleyhine sinsi planlar peşinde olduğunu belirten Bölükbaşı ayrıca şu hususlara değinmiştir (Güner, 2011:24):

Bu devlet kurulduğu günden beri Türkiye aleyhine sinsi bir genişleme politikası takip etmiş ve maalesef çok zaman başarı da sağlamıştır. Yunanistan, Türk toprakları üzerinde Bizans İmparatorluğu'nu ihya etmek ve Ayasofya'ya çan takmak hayalinden vazgeçmiş değildir. Gençlerini bu hayal ile yetiştirmekte ve topraklarımızda gözü olduğunu her vesile ile tekrar etmektedir. Bu düşmanlığın en son tezahürü Ege sahillerimize yakın olan ve Lozan Antlaşması'yla askerlikten tecrit edilmiş bulunan Yunan adalarına bir gün Türkiye aleyhine kullanılmak üzere jet üsleri inşa etmeye başlamasıdır... Türkiye, anlaşmaların kendisine verdiği hakkı kullanarak bir gün Kıbrıs'a askeri müdahale de bulunmak zorunda kaldığı veya halkı bir sebeple Yunanistan'la çatıştığı takdirde sahillerimizin burnu dibinde kurulan Yunan jet üslerinden kalkacak uçaklar İzmir, İstanbul, Ankara gibi Türk şehirlerini kolaylıkla bombardıman edebileceklerdir. Hükümetimiz bu hainane ve gayri meşru hazırlıkları derhal durdurmak için harekete geçmediği takdirde bir gün İsrail hava taarruzuna uğrayan Araplar durumuna benzer bir duruma düşmemizden haklı olarak korkulur. Anlaşmaları devamlı olarak çiğneyen Yunanistan'la olan bütün meseleleri Lozan Antlaşması'ndan evvelki hale irca ederek yeniden ele almalıyız...

Bölükbaşı Kıbrıs örneğinde olduğu gibi, dış ilişkilerdeki yaklaşımında göstermiş olduğu benzer milliyetçi duruşu NATO ve Türkiye'deki Amerikan üsleri hakkında da sürdürmüş/göstermiş ve bu konuda şu değerlendirmeyi yapmıştır (Güner, 2011:24-25):

Millet Partisi Türkiye'nin NATO içindeki durumunun, Amerika ile olan münasebetlerinin kendi güvenliğinin ve milli menfaatlerinin emrettiği istikamette düzeltilmesi yollarının süratle bulunması fikrindedir. Bilhassa Türkiye'yi bölgesel nükleer bir harp felaketine sürükleyebilecek şartlar mutlaka ortadan kaldırılmalıdır. Bu yapılmadığı takdirde Türkiye kendi güvenliğini sağlamak için girdiği NATO ittifakı ve toprakları üzerinde askeri üsler verdiği Amerika yüzünden Türk Milletini yok edebilecek bir duruma rıza göstermiş olur. Türkiye'yi otuz iki milyonluk bir mezar haline getirebilecek bir tehlike kaynağı olduğunu yıllardan beri belirttiğimiz Türkiye'deki Amerikan askeri üslerinin durumunu düzelterek bir anlaşmayı bütün uyarılarımıza rağmen hükümetin bu güne kadar yapmamış olmasını, büyük bir üzüntü ile karşıladığımızı belirtmek isteriz. Kıbrıs davası gibi Amerikan üsleri davasını da halledemeyen hükümete, bir kere daha sorumluluğunu hatırlatır ve kendisini göreve davet ederiz.

Bölükbaşı'nın partileri, ideolojik olarak pozisyon alan diğer partilerle olan ilişkileri ve konumlanışı dikkate alınarak da değerlendirilebilir. 1965 seçimlerinin hem ulusal hem de uluslararası kamuoyunda Türkiye için ilk ideolojik seçim olduğu değerlendirilmektedir. Bu seçime giren partilerden TİP en solda yer alırken CHP ortanın biraz solunda (merkez solda) ve AP sağda (merkez sağda) yer almıştır. Bölükbaşı'nın CKMP ise en sağda konumlanmıştır (Sanlı, 2019:438). Bölükbaşı'nın partileri için durumun her daim böyle olduğu söylenebilir. Bu konuda Limoncuoğlu (2018:149) MP'nin Türk milliyetçiliğini ideolojik biçimlenmesinin merkezinden ayırmadığını belirtmektedir. Yazar bu konuda MP'nin CMP'ye ve oradan CKMP'ye (ve yeniden MP'ye) ve devamında MHP'ye kadar değişen isimlemelere rağmen Türk milliyetçiliğini temel alan çizgiden hiç sapılmadığını ifade etmiştir. Bu konuda Bölükbaşı'nın siyasi hayatı sonrasında kimlere yakın olduğuna bakarak da cevap sunulabilir. Bölükbaşı, siyasetten çekilmesi sonrasında sessiz bir dönem geçirmiş olsa da bu süreçte hem eski partisinden hem de AP'den teklifler almıştır. Bölükbaşı bu teklifleri kabul edip aktif siyasete yeniden dönmese de bu süreçte sağın iki lideri olan Alparslan Türkeş ve Süleyman Demirel ile yakın ilişki içerisinde olmayı sürdürmüştür (Güner, 2011:25). Çaylak (2010:571), "Bölükbaşı'nın milliyetçi partiler için önemini, siyasetten çekildikten sonra da milliyetçi oluşumlara olan katkısını ve diğer siyasi oluşumlara bakışını" şu şekilde ortaya koymaktadır (Çaylak, 2010:571-572):

Özellikle milliyetçi çizgide siyaset yapan AP ve MHP gibi siyasal oluşumların önde gelenleri, Bölükbaşı'nı ziyaret etmişler ve alacakları siyasi durum hakkında Bölükbaşı'nın fikir ve yönlendirmelerinden yararlanmışlardır. Örneğin, 1977 genel seçimleri sonrası Türkiye'de CHP'ye karşı teşkil edilen, "Milliyetçi cephe hükümetleri"nin oluşumunda, Bölükbaşı'nın katkısı büyük olmuştur. 1977 genel seçimleri öncesi bir deklarasyon yayımlayan ve "Rejim ve devlet düşmanlarıyla kısacası ihanetle ittifak eden bu millette hayır gelmez. İşte bugünkü CHP, böyle bir ittifakın en azından manevi suçlusudur" diye konuşan Bölükbaşı, seçimlerde bütün milliyetçileri sandık başına çağırmıştır. Yine bu dönemde Bölükbaşı, özellikle MHP'ye yakın bir siyasal vaziyet almıştır. Tarihsel süreç göz önüne getirildiğinde, aslında Bölükbaşı'nın CKMP'nin devamı olan MHP ile organik bir bağlantısı yoktu. Çünkü Bölükbaşı 1962'de CKMP yöneticileri ile ayrılığa düşerek, bu partiden istifa etmiş ve MP'yi kurmuştur. Hatta 1969 yılında ismi MHP'ye çevrilmeden önce, CKMP için, "Bizim terk ettiğimiz parti, Ordu karargahına döndü. Çizme gıcırısından, kılıç şakırtısından

“içeri girilmiyor” diye açıklama yapan Bölükbaşı’nın, MHP’ye yakın durmasının nedeni, belki de, 1973 seçimleri ile birlikte MP’nin siyasi hayatının bitmesi idi. Böylece Bölükbaşı, kendi düşüncelerine en yakın gördüğü MHP’yi desteklemiştir. Gerçi, Bölükbaşı’nın muhafazakâr gelenekçi ve mutedil liberal yönü ağır basan milliyetçi çizgisi ile Alparslan Türkeş’in Turancılığı çağrıştıracak daha sert ve ideolojik milliyetçi çizgisi arasında çok yakın paralellikler kurmak zor görünse de, Bölükbaşı, ömrünün sonuna kadar MHP’ye ve Türkeş’e yakın durmuştur. ANAP’ın Türkiye’nin siyasi ve toplumsal yapısında çok kötü bir çığır açtığını ileri süren Bölükbaşı’nın, 1970’ler ve 1980 sonrası Türk siyasetinde İslamcı siyasi oluşumları ile (MNP, MSP ve RP gibi) kendisinden çok söz ettiren Necmettin Erbakan hakkındaki düşünceleri çok olumsuzdur. Hatta Erbakan için, “Şeytan öldü, evliya oldu” diyecek kadar, Erbakan’ın dini hisleri okşayarak siyaset yaptığını söylemiştir.

Literatüre, yazılı metinlere ve demeçlere bakıldığında MP’nin ve ardıllarının milliyetçi ve muhafazakâr yönü ağır basan partiler olarak anlaşıldığı görülmektedir. Bu konudaki ağırlığın sol ve komünizm karşıtlığı ve Türk milliyetçiliği şeklinde sürdüğü dikkat çekmektedir. Bölükbaşı’nın milliyetçiliğinin içerisinde daima muhafazakârlık bulunmuştur. Ekonomik anlamda liberalliğe kayılsa da devleti tamamen ekonomiden dışlamayı doğru bulmayarak yine bir muhafazakârlık ortaya koyulmuştur. Özellikle geleneklere verilen önem ve din konusunda muhafazakârlığın belirginleştiği anlaşılmaktadır. Partinin geçmişi ve geleceğinin milliyetçi çizgiden çıkmadığı ve dış politika bakışında bu konunun önemsendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Bölükbaşı’nın “milli değerlere yaklaşımı, konuşmaları, yakınında bulunduğu kimselerin ideolojik konumları, parti yazılı metinleri ve onun hakkında yapılan değerlendirmeler” itibariyle millet sevgisi ve milliyetçiliği açıkça ortaya konulmaktadır.

3.2. Bölükbaşı’nın Milliyetçilik Anlayışı: Siyasi Hayatı ve Yaşadıkları Çerçevesinde Tipolojik Perspektiften Bir Değerlendirme

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında öncelikle Bölükbaşı’nın yetişme ortamı, tahsili, siyasete nasıl yöneldiği, siyasi hayattaki yönelişi ve yaşadıkları, siyaset ve iktidardan beklentilerinin neler olduğu, Türk siyasi hayatında neleri etkilemek ve değiştirmek istediği ve en son yaptıkları ile kendisinin milliyetçilik anlayışının nasıl algılandığı üzerinde durularak Bölükbaşı ve partilerinin bakış açısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bölükbaşı’nın partilerinin ideolojik olarak muhafazakâr milliyetçi olduğuna dair literatürde bir yoğunluk ortaya çıkmaktadır. Bu başlık altında ise “tek bir tipoloji zemininde genel bir yorum yapmaktan kaçınılarak” bu çalışma içeriğinde anlatılan, “Bölükbaşı’nın önemseyerek üzerinde durduğu düsturları, siyasi hayatta yaşadıkları ve siyasete bakışı” temelinde “milliyetçilik ve muhafazakârlık” anlayışının/yönelişinin bir değerlendirilmesi/okuması yapılacaktır.

Smith (2013:54) milliyetçiliğin bir siyasi ideolojiden çok daha fazlası olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda milliyetçiliğin “milli bir kendi kaderini tayin etme doktrini, bir düşünme, konuşma ve hareket biçimi, bir söylem, bir davranış şekli, ideolojik hareket, siyasi ilke, bir kolektif kimlik oluşturma yolu (Calhoun, 2012:17, 23, 41), siyasi amaçlara ulaşmak hususunda kullanılan bir araç (Smith, 2013:83), özerk olan kimliğin tehdit edilmesine karşı bir tepki (Castells, 2006:74) olduğu görülmektedir. Bu anlamda milliyetçilik insanın hayatına entegre olarak onun bakışına/yaşamına yön veren, ona kendi kaderini tayin etme hakkı vererek özgürlüğünü temin eden bir ideolojidir. Bölükbaşı söylem, hareket ve davranışları ile ülke insanının demokrasi çerçevesinde özgürleştirilmesini istemiştir. Elitist tarzdaki yönetimin karşısında köylüye değer vererek önemli hale gelmesini, refaha ulaşmasını amaç edinmiştir. Bu amaçla çok partili bir hayatın görünüşte değil gerçekte yaşanır hale gelmesini arzu etmiştir. Çünkü muhalefetin susturulmasının önüne geçerek milletin denetleme hakkının elinden alınmasını engellemek istemiştir.

Hayes (2010:12) milliyetçiliği “vatanseverliğin ve milliyet şuurunun bir kaynaşması” olarak kabul etmektedir. Bu ideoloji, milletin çıkarlarını ve milletin değerlerini, diğer bütün çıkar ve değerlerden üstün görmekte ve milletin siyasi egemen olarak bağımsız olması gerektiği anlayışını benimsemektedir. Bu anlamda milliyetçilik “millet”, “sadakat, bağımlılık ve meşruiyetin” biricik öznesi olarak görmektedir (Kerestecioğlu, 2010:314). Bölükbaşı’nın siyasi iktidar olmak için bir fedakârlık ve taviz verme sürecine asla girmediği ve bu nedenle muhalefette kalmak pahasına bu tavrını sürdürerek daima milletin çıkarını meclise getirdiği görülmektedir. Dolayısıyla Bölükbaşı, milletin çıkarını savunmayı iktidarda olmaya tercih etmiştir. Bu anlamda komünizme karşı mücadeleyi

önemseyerek bu hususta hükümeti sıkıştırmıştır. Yapılan yanlışları kanıtlarıyla halka anlatarak milletin yanında olduğunu kanıtlamıştır. Milletin bağımsızlığını ise otoriterliğe müsaade etmeyen bir şekilde anayasal kurumların kurulmasında aramıştır. Bu konuda yıllarca süren gayretleri sonucu bu kurumların hayata geçtiğini görebilmiştir. Vatanseverliğini ve milliyet şuurunu sadece iyi muhalefet yaparak veya yeni kurumların oluşturulmasını sağlayarak gerçekleştirmekle kalmamış, aynı zamanda dış ilişkilerde atılan adımlarda da fikirler beyan ederek katkı sağlamaya çalışmıştır. Bu konuda Rusya ile ilişkilerde, Kıbrıs meselesinde ve Yunanistan'ın tavırlarında gerekli tedbirlerin alınması için hükümeti uyarmıştır.

Milliyetçilik, “milleti kaygılarının merkezine yerleştirmekte ve onun iyiliğini çoğaltmak istemektedir. Bu ise “milli özerklik, milli birlik ve milli kimlik”i amaç edinmekle olacağından (Smith, 2013:20) milliyetçilik “bir milletin özerklik, birlik, kimlik kazanmasına ve bunları idame ettirmesine yönelik ideolojik bir hareket” olarak tanımlanmaktadır (Smith, 2009:122). Bölükbaşı bir milletin birliğini sağlamanın hak ve hürriyetlere sahip olma ve bunu kullanma ile mümkün olduğunu bilmiştir. Kimliğin kazanılması için meclisin tavırları önemlidir. Zenginleşmenin sadece bir kesim için gerçekleştiği, toprak ağalarının varlığını koruduğu bir ülkede özgürleşme olmayacağı gibi vatandaş kendisini ağanın kölesi şeklinde görecektir ve fikir beyan edip özgür iradesini sergileyemeyecektir. Bir kimsenin millet aidiyeti için kendisini öncelikle diğer vatandaşlarla aynı imkânlar içerisinde görmesi gerekmektedir. Ülkede olup bitenler hakkında söz sahibi olan bir kimse kendisini bir/bu milletin ferdi hissedebilecektir. Bu konuda Bölükbaşı basın hürriyetine önem vermiştir. Böylece özgürleşme ile birlikte kimlik kazanılacak ve adaletle eşitlik temelinde birlik mümkün kılınacaktır. Bölükbaşı kimlik oluşumunu bu şekilde değerlendirmekle birlikte dış politikadaki tavrın birlikte kararlaştırılmasını ve bu amaçla partiler üstü davranılmasını savunmaktadır. Çünkü asıl kimlik dışarıya karşı oluşturulmakta ve asıl birlik dışarıya karşı gösterilebilmektedir. Bu uğurda Bölükbaşı Yunanistan, Kıbrıs, Rusya ile ilişkilerde daha korumacı bir milliyetçi duruş ortaya koyarak temkinli olmayı salık vermiştir. Böylece milletin özerkliğini daimi/sürekli hale getirmeyi önemsemiştir.

Milliyetçiliğin din ile olan bağı büyüktür. “Milli duygu dini duygu ile kaynaştığında ve milliyetçilik dinin yerini tutmaya başladığında milliyetçilik diğerlerinin hepsine hükmeden bir sadakat halini almaktadır (Hayes, 2010:22). Vincent (2006:403) bu konuda “din”in milliyetçilik için çok önemli bir güç olduğunu; Smith (2013:54) ise milliyetçiliğin “kültürün ve dinin bir biçimi” olduğunu bildirmektedir. Bölükbaşı bu anlamda milli yönünün yanında daima manevi olanı da istemiş ve “din”i toplumsal düzen ve kişi hürriyetinin gerçekleşmesi için gerekli görmüştür. Din, milliyetçiliğin duygusal gücünü kuvvetlendirmekte ve bu anlamda milliyetçilik bir din haline gelebilmektedir. Bölükbaşı Türklerin “dini olandan uzaklaştırılmasını” muhafazakârlık bakışı temelinde doğru bulmamıştır. Bu anlamda komünizme karşı toplumu ve aileyi muhafaza etmeyi önemsemiştir.

Milliyetçiliğin modernleşme ve ilerlemiş bir millet olmanın bir diğer adı olarak görülmesi söz konusudur. Ayrıca milliyetçilik adalet ve barışı getiren bir özelliğe sahip bulunmaktadır (Kedourie, 1971: vıı -vııı). Bölükbaşı yaptığı eleştiriler ile hükümeti yanlışlarından döndürmek ve doğru davranış ortaya koymalarını sağlayarak ülkeye katkılarını artırmak istemiştir. Birçok konuda olduğu gibi Kırşehir'in ilçe yapılması konusunda da adalet çağrısı yapmış ve bu konuda kendisinin dinlenmemesi üzerine sert söylemini artırmıştır. Aynı Bölükbaşı bir seçim yatırımı olarak Kırşehir'in yeniden il yapılmasında da sessiz kalmamış ve yapılan adaletsizliği haykırmıştır. Sermaye konusunda bireysel girişimi desteklese de ekonominin tamamıyla devletin kontrolünden çıkmasını istememiştir, çünkü milletin menfaatine olacak şekilde işletilmemesi ihtimaline karşı müdahale edebilir olmayı tercih etmiştir. Özellikle sermayenin sağlayabileceği haksızlıklar karşısında sosyal adaleti temin etmek istemiştir. Her daim tartışma içerisinde olduğu CHP'nin mallarına, DP tarafından el konulması konusunda da adaletsizliği ifade ederek Menderes'in karşısında durmayı bilmiştir.

Milliyetçiliğin kayıp tarih ve edebiyatın kurtarıcısı ve aynı zamanda kültürel yenilenmelerin ilham kaynağı olma özellikleri bulunmaktadır. Ayrıca tirana karşı direnişçi bir özellik taşıyan milliyetçilik halk egemenliğinin savunucusu olan bir pozisyondadır. Tüm bunlara ilaveten kendi gücüne dayalı bir ekonomik gelişmeye kaynaklık edici bir özelliği bünyesinde barındırmaktadır (Smith, 2009:37). Bölükbaşı DP yönetimini Tek Parti Dönemindeki CHP gibi otoriter yönetim olarak görmüş ve kendisinin halk egemenliğini benimsediğini, “demokrasi, hürriyet, basın özgürlüğü” konusundaki

birçok beklentisinde sergilemiştir. Bu süreçte amacından vazgeçmediği için defalarca hapse kapatılmış, partisinin kapatılması ile karşı karşıya kalmış, seçimlere girmesi engellenmiş, iftiralara uğramıştır. Özellikle Atatürk döneminde getirilen inkılabın Türkiye’de gerçekleştiğini belirtmiş ve Türk kültürüne ilişkin değerlerin de benimsenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu anlamda geleneksel ve manevi değerlere dair sahiplenme göstererek kaybedilecek değerleri korumayı ve unutulmaları hatırlatmayı amaç edinmiştir. Demokrasi, insan hakları gibi meselelerde ülke insanının hak ve hürriyetlerini garanti altına almak için kurulmasını istediği kurumlar esasında onun Atatürk’ün inkılaplarına karşı olmadığını göstermiştir. Sadece sosyal alanda değil ekonomik alanda da öz olana değer vermiştir. Bu konuda ABD’den alınan yardımlar nedeniyle DP’yi eleştiren Bölükbaşı özel sektörün ekonomide artı değer yaratmasını önemsenmiş olsa da ekonomik sistemi kendi başına terk etmeyerek gerektiğinde devlet müdahalesinin millet menfaati için gerekli olabileceğini hesap etmiştir.

Muhafazakârlık, Türkiye şartlarında çoğu zaman milliyetçiliğin içine sığınarak uygulanmıştır. Çünkü inkılaplar sonrasında Cumhuriyetin irticadan korunması için bu konuda temkinli olunmuştur. Ayrıca milliyetçilik ve muhafazakârlık “bireyciliğe karşı olma” hususunda birleştikleri gibi “toplumların birden değişimine” karşı da duruş sergilemişlerdir (Acar, 2018:219-220). Bölükbaşı bu milletin değerleri konusunda Osmanlı’yı atlamadığı gibi Cumhuriyet değerlerini de önemsemiş ve benimsemiştir. Bölükbaşı’nın anlayışında birey hakkı toplum hakkından ayrı tutularak kamu yararı karşısında birey hakkının korunması önemsenmiştir. Burada liberal olana bir kayış söz konusu olsa da toplum nizamını sağlamada ise ahlak ve geleneğe önem verildiği görülmektedir. Yeniliğin getirilmesi konusunda geleneklerin ötelenmemesi ve halkın yıpratılmaması önemsenerek muhafazakârlık değerlerinin benimsendiği gösterilmiştir.

Muhafazakârlık değişimin, “ana iskeleti bozmayan ve hızlı olmayan” bir düzeyde olmasını istemekle beraber (Akıncı, 2012:85; Öz, 2013:605) muhafazakârların, özellikle 19. yüzyıl ortalarında milliyetçiliği “sosyal düzenin korunması ve geleneksel kurumların muhafazası” için gerekli gördüğü ifade edilebilir. Milliyetçiliğin muhafazakâr tipi ise, “kamu düzeni ve sosyal bütünlük” üzerine yoğunlaşarak milli vatanseverlik üzerinde ifadesini bulmaktadır. Muhafazakârlar, milliyetçiliği “sosyalizm karşısında bir panzehir” olarak görmekte ve milli birliği korumak istemektedir. Dolayısıyla milliyetçilik, geçmişin şanlı günlerine atıf yapmak suretiyle toplum hafızasında tarihi başarıları canlı tutmak isteyerek de (Heywood, 2013:177) muhafazakârlıkla temas halindedir. Bu anlamda Bölükbaşı’nın partileri tarihi maziye önemsedikleri gibi dinin “sosyal bütünlüğü temin eden yönünü” önemsemekte ve komünizme karşı duruş sergilemektedir. Ayrıca yeni birçok kurumun (Anayasa mahkemesi gibi) milletin menfaati için gerekli olduğunu ifade eden bir anlayış benimsemekte ancak geleneksel anlamda değerlerin korunmasına da önem vermektedir. Dolayısıyla mazideki değerlerin korunması önemsenmekle birlikte millet için yararlı görülen kurumların oluşturulması ve gereksiz olanların kaldırılması (çarşaf giyilmesi gibi) Bölükbaşı’nın gelenekseli önemseydiği gibi değişime sıcak bakan bir yönünün olduğunu da açıkça göstermektedir.

Muhafazakârlık; “liberalizm, sosyalizm veya faşizm” şeklindeki ideolojilerin sahip olduğu keskin çizgelere sahip değildir. Fakat muhafazakârlığın, insanların kendini gerçekleştirme araçları olarak görülen “aile, ahlak, eğitim, din” gibi sosyal kurumların korunması duyarlılığını taşıması söz konusudur (Acar, 2018:206-207; Uluçakar, 2018:352). Bölükbaşı da bu konuda aile, ahlak, din ve eğitim konusundaki hassasiyetini meclis kürsülerindeki konuşmalarında, hükümete dair yaptığı eleştirilerde ve siyasetin ahlak dışı davranışlarına karşı gösterdiği isyanlarla sergilemiştir. Komünizme karşı olunması, dinin korunması ile yaşatılması hassasiyetinin ortaya konulması ve eğitimin günümüz şartlarına uyarlanması Bölükbaşı için daima önemli olmuştur. Dolayısıyla Bölükbaşı bireyi komple başıboş bırakmamış ancak özgürlüğünü de önemsemiştir. Kafatasçı/ırkçı bir pozisyonda olmaktan ise daima sakınmıştır.

Muhafazakâr düşünce, insanların anlam kazanmasını “kültür, gelenek ve tarih” gibi kurumların mevcudiyetine bağlamaktadır. Muhafazakârlık toplumu, “her bir uzvu insan olan organik bir yapı” olarak görmektedir. Bu yapıya dışardan yapılan müdahalenin hastalık getirme ihtimali olduğunu hesap ederek belirsizlik yaratan soyut yaklaşımları istememekte, ancak tecrübelerden esinlenerek onlardan istifade etmeyi ve böylece bir gelişme ve değişme temin etmeyi istemektedir (Acar, 2018:208-209).

Bölükbaşı da geleneksel kültürden gelen ve bunu muhafaza etmek isteyen biri olmakla birlikte tarihin tekerrür etmesinden şikâyet etmiştir. Bu konuda DP'nin de iktidarı boyunca tıpkı CHP gibi davrandığını örnek göstermiştir. Gençlerin eğitilmesinde milli ve manevi hususlara değer vermesi “kültür, gelenek ve tarih”e önem vermesinden ileri gelmektedir. Özellikle düşmanın iyi tanınması ve düşmana karşı gardın sağlam bir şekilde alınması konusundaki düşünceleri ve dış politikada birlikte hareket edilmesini önemsemesi bu değerlere verdiği ehemmiyettendir.

Muhafazakârlık “din” kurumunu çok önemsemekle birlikte bu kurumu devletin tesis etmesini istememektedirler. Çünkü muhafazakârlar, dinin devletin kullandığı bir araç haline gelmesini istememekte ve bu kurumu özgürleştirmek istemektedir (Tekin, 2004:93). Diğer yandan “din”in, geleneğin ürettiği ve toplumu bir arada tutan bir özelliği de bulunmaktadır (Aktaşlı, 2009:2). Burada muhafazakârlar bir sosyal bağ olarak dini önemsemiş olsa da tüm muhafazakârların dindar olduğu sanılmamalıdır (Dayı, 2013:2-3). Bölükbaşı da bu konuda dini kontrol eden kurumların kaldırılmasını ve dinin özgürleştirilmesini istemiştir. Bu şekilde “dini kullanmak isteyenlerin” önüne geçmek istemiştir. Böylece devletin de dini kullanmasını engellemek isteyen Bölükbaşı “din” aracı ile halkın yönlendirilmesini ve kontrol altına alınmasını istememiştir. Kendisi bireysel dini yaşamında hassas olsa da bahsi geçen bu düşüncüyü savunan biri olarak dini özgürlüğe verdiği önemi göstermiştir. Bölükbaşı'nın laiklik anlayışı da bu konuda dinin devlet kontrolünde kalmasına karşı çıkmıştır. Bu uğraşına/bakışına rağmen Bölükbaşı'nın MP'si irtica suçlaması ile kapatılmıştır.

Muhafazakâr düşünce “aile” kurumunu çok önemsemektedir. Aile kavramı “toplumun molekülü” olarak değerlendirilmektedir. Muhafazakârlık “geleneği” toplum istikrarının sürekliliği için gerekli görmektedir. Bu anlamda geleneklerin toplumda yaşayanlar arası ilişkileri belirleme özelliği bulunmaktadır. Bu nedenle değişimin geleneğe uygun olması arzu edilmektedir (Tekin, 2004:88-89, 94). Ayrıca “değerler”in de toplumu bir arada tutma yönü bulunmaktadır. Şanlı tarih, din gibi değerler toplumda “biz”lik duygusu yaratması açısından önemlidir. Bununla birlikte muhafazakârlık, “birey için önemli olan ‘mülkiyet’i” önemli bir değer olarak görmekte ve devletin özel sektöre ait olması gereken bir şeye sahip olmamasını tercih etmektedir. Çünkü özel mülkiyetin mevcudiyeti toplumun üretkenliğini daha da artıracak ve istikrarı getirecektir (Barış, 2014:242-243). Tüm bunlara ilaveten muhafazakârlık toplumsal yaşam için “otorite”yi önemsemekte ve refaha “aile, kilise (din), yerel cemaat ve localar”ın otoritesi altında ulaşılacağını düşünmektedir (Tekin, 2004:90-91). Bu anlamda toplumun devamı “otorite ve düzen”in varlığına bağlı görülmektedir (Barış, 2014:241-244; Çaha, 2004:76-79).

Bölükbaşı ise “aileyi” sağlıklı bir toplum yapısının temeli olarak görmektedir. “Gelenekler” ise toplumda bir bağlılık yaratmakta ve insanlara uyulması konusunda bir gerekçe oluşturmakta ve nizamın sürdürülmesini sağlamaktadır. Bu anlamda gelenekler toplumun istikrarı açısından Bölükbaşı'nın partilerince önemsenmektedir. “Tarih, din” gibi değerleri toplumsal birlik ve süreklilik için gerekli gören Bölükbaşı, “mülkiyet” konusunda da özel sektörün sahipliğini destekleyen bir bakış sergilemektedir. Bölükbaşı “otoriteyi” siyasal iktidarda bulunması anlamında demokrasi ve özgürlükleri ortadan kaldırdığı gerekçesi ile kabul etmese de parti içinde bulunduğu konumda (liderlikte) otoritesinin tanınmasını beklemiş ve istemiştir. Dolayısıyla Bölükbaşı, toplumu bir kılan, topluma değer katan, toplumun sürdürülebilirliğini sağlayan her şeye yakın ve katkı sağlayıcı olmuştur.

Türk muhafazakârlığı yapı itibarıyla klasik muhafazakârlıktan farklı olarak “değişime anlayışla bakan” bir özelliğe sahip bulunmaktadır. Türk muhafazakârlığı “statüko taraftarı olmadığı” için “din faktörü” bu anlayışta temel etken olmamaktadır (Akıncı, 2012:89-91). Ayrıca Türkiye’de muhafazakârlığın “sınırlı iktidardan yana” bir kabul benimseyerek “demokratik kültürü ve serbest piyasayı” desteklediği görülmektedir (Akdoğan, 2003:27-37). Bölükbaşı da bu anlamda değişime karşı olmadığı gibi birçok kurumun (Anayasa mahkemesi, çift meclis gibi) getirilmesi konusunda istekli olmuştur. Statüko karşısında ise taviz vermeyen ve statükonun fiillerine destek vermeyen bir pozisyon üstlenmiştir. Bu süreçte Bölükbaşı sınırlı iktidardan yana olmuş ve halkın refahını iktidarın kararlarını denetlemekte bulmuştur. Demokratik kültürü daima desteklemiş ve Türk muhafazakârlığının benimsediği gibi serbest piyasanın işlerliğini gerekli görmüştür.

Muhafazakârlık kendisini inşa ederken “sol”u “öteki” pozisyonuna koyarak değerlendirmiştir. Ayrıca Kemalist sistemin aşırılıkları da “sol”a yüklenerek eleştirilmiştir. “Hızlı değişim” yabancılaşma getireceği için komünizmin Türkiye’de hâkim olmaması için “sol”a karşı bir savunma sürdürülmüştür (Akıncı, 2012:15). Bölükbaşı da komünizmin karşısında durmuş ve toplumun devamı için komünizme taviz verilmemesini önemseyen bir tutum ortaya koymuştur. Bu konuda aşırılıklara karşı durduğu gibi inkılapların gerçekleşmesinin ardından geleneksel değerlerin korunmasını ve günün şartlarına uyarlanmasını istemiştir.

Türkiye’de muhafazakârlığın bir ideoloji olarak içerik olarak netleşmemesi ve belirli bir eylem haritasının olmaması nedeniyle bir ideoloji olmaktan çok bir tutum, duruş, eğilim, tavır alış olarak kaldığı ve felsefi bir derinliğe ulaşmadığı, nasıl bir toplum istediğini ortaya koyamadığı belirtilmektedir (Dursun, 2003:1; Aktaşlı, 2014:64). Türkiye’de muhafazakâr ideolojinin kurucuları ortak bir muhafazakâr ideoloji geliştirememişlerdir. “Bütün ideolojiler ortak bir paradigma ve ilkelerden çıkarak farklılaşırken muhafazakârlığın farklı düşüncelerden yola çıkarak ortak bir paradigma ve ilkelere ulaşmaya çalışmış olduğu görülmektedir (Aktaşlı, 2014:64). Böyle bir ortam, muhafazakârların çeşitli gruplara ayrılabilmesini de kolaylaştırmıştır: “Milliyetçiler, liberaller ve İslamcılar” (Akgül, 2004:125).

Dolayısıyla Türkiye’de muhafazakârlık “milliyetçi olan, liberal olduğunu savunan ve İslamcı şeklinde adlandırılan kişilerin” ne olduklarını aktarırken kendi ideolojilerinin yanına ilave ederek bir duruşu ortaya koymayı belirtmek için kullandıkları bir ifade olmuştur. Bölükbaşı da özellikle gelenek, aile hayatı, din gibi konularda muhafazakârlığını daha çok dışa vurmuştur. Muhafazakârlığın bu yönü milliyetçiliğin içerisinde konumlanışını da güçlü kılmıştır. Türkiye’de muhafazakârlık için öne çıkan değerlerin milliyetçilik için de önemli olduğu görülmektedir. Türkiye’de siyasi hayatta muhafazakârlık ve milliyetçiliğin her daim ilişki içerisinde olduğu ve şartlara göre birinin diğerine kıyasla daha öne çıkarak kullanıldığı ya da dillendirildiği görülmektedir. Bölükbaşı liderliğindeki partilerin de “milliyetçilik ve muhafazakârlığı ifade eden söylemlerine ya da bu iki ideolojinin benimsediği özelliklere uygun kurum ve değerlere yönelerek” siyasal iktidarları bu beklentiler temelinde eleştirdikleri görülmektedir.

Buraya kadar olan yazımda Bölükbaşı’nın siyasi hayattaki yaşadıkları ve benimsediği düsturları çerçevesinde muhafazakârlığı ve milliyetçiliği ve zaman zaman liberal çizgide benimsediği hareketleri değerlendirilmiştir. Bölükbaşı’nın ve içinde bulunarak aktif siyasi hayatını sürdürdüğü partilerin bakış açısını milliyetçilik çerçevesinde bir cümle ile özetlemek gerekirse liberal ve muhafazakâr yönleri olan bir tipolojinin dışa vurulduğu dikkat çekmektedir. Bu tipolojilerin nasıl belirginleştiği ise bu iki tipolojinin hangi özelliklerine yakın durulduğunun tespit edilmesiyle anlaşılabilir.

Bölükbaşı, siyasi hayatında yaşadıkları, düşündükleri, konuştukları ile *liberal milliyetçi* özelliklerini yansıtmıştır. Çünkü liberal milliyetçilik “bireyselliğe ve insan haklarına kolektif varlık karşısında üstünlük tanınması (Erdoğan, 1999:95); her vatandaşa şahsi özgürlük hakkı vermesi; meclise dayalı hükümeti istemesi; maddi refah ve kalkınmışlığı artırma isteği (Hayes, 2010:95); her bir milli devletin siyasi, ekonomik ve dini yönden bireysel özgürlükleri benimsemesini desteklemesi (Vincent, 2006:397-398); kaynakların sadece vatandaşlar arasında paylaşılması düşüncesini benimsemesi; hukuka saygılı ve şefkatli bir topluluk niteliği kazandırılması beklentisi (Özkırımlı, 2010:90-91); devlet ile vatandaş arasında kurulan hak ve ödevlere dayanan bir anlaşmanın ortasında ‘sadakat, aidiyet ve bağlılık’ şeklinde duygusal bir boyut bulunduğunu kabul etmesi (Mermer Üzümlü, 2019:328-329)” şeklindeki özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu anlamda “insan hakları, demokrasi, hürriyet ve adalet konularına verilen önem; laiklik konusundaki yaklaşım ve dini müesseseleri Diyanet İşleri Başkanlığı kontrolü altında çıkarma düşüncesi; ekonomide özel sektörü ve bireyi serbestleştiren bir yapının kabul edilmesi” yönleriyle Bölükbaşı ve partileri *liberal milliyetçiliğe* yakın hale gelmektedir. Bahsi geçen bu özellikler Bölükbaşı’nın fiillere yansıyan milliyetçiliğinde dışa vurulmaktadır.

Öte yandan Bölükbaşı’nın baştan sona *muhafazakâr milliyetçi* özellikler sergilediği de tartışma götürmez bir gerçektir. Yazılı metinler, demeçler ve literatür bunu göstermekle birlikte Bölükbaşı’nın

siyasi hayattaki yaptıklarına ve yaşadıklarına bakıldığında muhafazakâr milliyetçi yönü açıkça okunabilmektedir. Çünkü muhafazakâr milliyetçiliğin “milleti, toplumun tarihi bağını güçlendirme noktasında önemsemesi; toplumun doğal olanı hastalıklı hale getirmesine sebep olacak şekilde birden değişimine karşı duruş sergilemesi (Acar, 2018:219-220); sosyal bütünlük ve kamu düzeni üzerine yoğunlaşarak milli vatanseverlik üzerinde ifadesini bulmaya yönelmesi; bölücü bir fikir olan sınıf dayanışması anlayışına karşı koruyucu olması açısından, ‘yurtsever sadakat ve ülkeyle gurur duyma’ duygusunu geliştirerek millî birliği muhafaza etmesi (Heywood, 2013:177); ‘ulusal birliği, yurtsever sadakati ve kişinin ülkesiyle övünmesini’ teşvik ederek koruması, ulusu dış veya iç tehditler altında görmesi (Erdoğan, 1999:95-96)” şeklindeki özellikleri Bölükbaşı’nın siyasi hayatında dışa vurduğu davranışları ile uyumlu gözükmektedir. Bu konuda dışa yansıyan “laiklik anlayışındaki dine sosyal hayatta olur veren yönü; ahlaka ve dine toplumsal hayatın düzeninde verdiği önem; tarihi, kültürel ve geleneksel bağlar ile birlikte aileye verdiği önem; serbest piyasanın kontrolünde olan bir ekonomi yerine özel sektörü özgürleştiren ancak gerektiğinde devlet müdahalesini serbest bırakan bir tutum benimsemiş olması” yönleri Bölükbaşı’nın *muhafazakâr milliyetçiliğini* açıkça göstermektedir. Öte yandan iç politikalara kıyasla dış politik gelişmelerde Bölükbaşı’nın milliyetçiliğin muhafazakâr yönünün daha da işler hale geldiği görülmektedir.

Dolayısıyla Bölükbaşı’nın “üzerinde durduğu düsturları, siyasi hayatta yaşadıkları ve siyasete bakışı” temel alınarak milliyetçiliğin farklı tipolojik formları ve özellikleri dikkate alındığında Bölükbaşı’nın milliyetçiliğinin daha çok muhafazakâr ve liberal formatta dışa vurulduğu görülmektedir.

SONUÇ

Bölükbaşı, demokrasi tarihimizde önemi bir konumu işgal etmekle birlikte ideolojik bakışını siyaset anlayışına yansıtmış bir liderdir. Özellikle siyasal hayattaki esnek olmayan davranışları onu siyaset sahnesinde manevra yapamayan bir lider konumuna getirirse de milletin yanında olma ve millet tarafından sevilme konusunda her zaman önemini korumuştur. Esnek olamayan, dürüst ve demokratik tutumu onun iktidara yaklaştığı evrelerde dahi iktidarı kaybetmesine sebep olmuş, ancak o bu fırsatları kaçırma riskini göze almış ve milletin yanında konumlanmaktan taviz vermemiştir. Bu tutuculuğunda özellikle milliyetçiliğinin etkili olduğu söylenebilir. Çünkü Türk siyasi hayatında Bölükbaşı’ndan önce ve sonra iktidara gelmiş olan muhafazakâr partilere bakıldığında tipik birer merkez sağ parti tutumuyla iktidara gelmek için bazı esneklikler ortaya koydukları görülmektedir. Ancak Bölükbaşı hiçbir zaman böyle bir hesap tutmamıştır. Dolayısıyla bu yönüyle de milliyetçi partilerin dışa vurduğu bir katılığı yansıtmıştır. Tıpkı milliyetçi partiler gibi tek kaygısı “taviz vererek iktidarda olmak yerine duruşunu koruyup milletin yanında olmak ve milletin selametini/refahını korumak ve sürdürmek” olmuştur. Bu konuda esnemeler gösterip çizgisinde durmayanlara ağır sözler söylemekten geri durmayan bir siyasi tutum sergilemiştir. Bunu Kırşehir’in ilçeye dönüştürülmesi örneğinde de görmek mümkündür. Bölükbaşı Kırşehir’in ilçe yapılmaması için istifa etmeye hazır olduğunu belirterek kaygısının iktidarda olmak olmadığını millete omuz vermek olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte siyasi hayatı boyunca kendisine tuzak kurup eziyet edenlere, onu hapse atanlara “eline fırsat geçtiğinde dahi” yaptıklarının hesabını sormaya yönelmemiştir ki bu da önceliğinin millet olduğunun diğer bir delilidir.

Bölükbaşı özgürlükler ve ekonomi konularında bireyi ön plana çıkarırken diğer konularda toplumu öne çıkaran bir bakış açısı benimsemiştir. Bu bağlamda Bölükbaşı, yukarıda da değerlendirildiği üzere “birçok yönü ile muhafazakâr milliyetçilik özellikleri göstermekle birlikte ekonomik ve özgürlükçü bazı yönleri ile liberal milliyetçilik tipolojisi” ile ilişkili olarak dışa yansımıştır. Çünkü yetişme ortamı, tecrübeleri, siyaset hayatında yaşadığı hadiseler, Türkiye’nin içinde bulunduğu koşullar ve bilgi birikimi onun bu şekilde bir ideolojik duruş benimsemesini temin etmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, H. (2018). Muhafazakar Milliyetçilik Anlayışı, H. Acar (Ed.), *Milliyetçilik Tipolojileri* içinde, (ss.203-222). 1.Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Akıncı, M. (2012). *Türk Muhafazakarlığı-Çok Partili Siyasal Hayatta 12 Eylül’e-*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Akdoğan, Y. (2003). *Muhafazakâr Demokrasi*, AK Parti, Ankara.
- Akgül, M. (2004). Türkiye’de Siyasal-Toplumsal Merkezin Değişim Süreci ve Muhafazakârlık, *Marife*, Yıl: 4, Güz, (2), 109-127.
- Aktaşlı, U. (2009, Ocak). Muhafazakâr Düşünce ve Türk Muhafazakârlığı, *Haksöz*, 11 Mart 2019 tarihinde https://www.haksozhaber.net/okul/muhafazakar-dusunce-ve-turk-muhafazakarl_g_-5722yy.htm sayfasından erişilmiştir.
- Aktaşlı, H. U. (2014, Mart). Muhafazakârlık İslamcılığın Alternatifi mi?, *UMRAN*, (235), s.64-68. İstanbul: Şan Ofset Matbaacılık.
- Akyol, T. (2020, 10 Şubat). Bölükbaşı’ya göre özgürlük ve adalet, *Karar*, 1 Mart, 2021 tarihinde <https://www.karar.com/yazarlar/taha-akyol/bolukbasiya-gore-ozgurluk-ve-adalet-12771> sayfasından erişilmiştir.
- Albayrak, M. (2014). Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 2014/1, ss.297-312.
- Atılğan, G. (2014). İdeoloji, *Siyaset Bilimi -Kavramlar-İdeolojiler-Disiplinler Arası İlişkiler* İçinde, (ss.285-298). 4.Baskı, İstanbul: Yordam Kitap.
- Baradat, L. P. (2012). *Siyasal İdeolojiler: Kökenleri ve Etkileri* (A. Aydın, Çev.), Birinci Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Barış, İ. (2014, Temmuz-Aralık). Muhafazakâr Düşüncenin Temel Değerleri Çerçevesinde AK Parti, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl:11, (41-42), 237-255.
- Barutçu Z. (2019). Osman Bölükbaşı, T. Bora, (Ed.), *Türkiye’nin 1950’li Yılları* içinde, (Haz. M. K. Kaynar), (ss.533-540). 3.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2008). Alparslan Türkeş, T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde, (ss. 686-695). 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik*, (B. Sütçüoğlu, Çev.), 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Castells, M. (2006). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Cilt 2: Kimliğin Gücü*, (E. Kılıç, Çev.), 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çaha, Ö. (2004). Muhafazakâr Düşüncede Toplum, *Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu:10-11 Ocak 2004* içinde, (ss.66-79). Ankara: AK Parti Kütüphanesi.
- Çağla, C. (2015). Yeni Başlayalar İçin Siyaset Bilimi, *Bilge Kültür Sanat*, Birinci Baskı, İstanbul.
- Çaylak, A. (2007). 1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakâr Demokratlar ve Türk Demokrasininin Almış Olduğu Biçim, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1), 17-42.
- Çaylak, A. (2010). *İktidar Muhalefet İlişkileri Bağlamında Türkiye’nin Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Çaylak, A. ve Kaymal, C. (2021). 27 Mayıs ile 12 Mart Arası Dönemde Muhalefetin Sembol İsmi: Osman Bölükbaşı, *İnsan ve İnsan Dergisi*, Yıl 8, Yaz, S. 29, 49-64.
- Çoban, F. (2015). İslamcılığın Fikri Taşıyıcısı Olarak Türkiye Siyasal Hayatında Necip Fazıl, *Mülkiye Dergisi*, 39 (3), 59-87.
- Dayı, H. (2013, 3 Eylül). Müslüman demokrat, muhafazakâr ve liberal Olmak, *Yeni Şafak*, 2 Ocak 2020 tarihinde https://www.yen_safak.com/hayat/musluman-demokrat-muhafazakâr-ve-l_beral-olmak-560316 sayfasından erişilmiştir.
- Dursun, D. (2003, 14 Ağustos). AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi, *Yeni Şafak*, 09 Ağustos 2018 tarihinde https://www.yen_safak.com/ars_v/2003/agustos/14/ddursun.html sayfasından erişilmiştir.

- Donat, Y. (2005, 29 Mayıs). Bir Ömrün Hikayesi, *Sabah Gazetesi*, 1 Mart 2021 tarihinde https://www.sabah.com.tr/yazarlar/donat/2005/05/29/bir_omrun_hikayesi sayfasından erişilmiştir.
- Erdoğan, M. (1999). Milliyetçilik İdeolojisine Dair, *Liberal Düşünce*, ss.89-98. 1 Haziran 2019 tarihinde <http://erdoganmustafa.org/wp-content/uploads/2016/10/Milliyet%C3%A7ilik-%C4%B0deolojisine-Dair.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Güner, A. O. (2011, Eylül). Siyasetin Ulu Çınarı Osman Bölükbaşı, *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl 100, Sayı 289, 28 Şubat 2021 tarihinde <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1625> sayfasından erişilmiştir.
- Hayes, C. J. H. (2010). *Milliyetçilik Bir Din-Batı Siyasal Düşüncesinde 'Ulusalçılık' Tasavvuru-* (M. Çiftkaya, Çev.), 2. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Heywood, A. (2013), *Siyasi İdeolojiler*, 5. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- İnan, S. (2005). 1949'da İnönü ve Bayar'a Suikast İddiası: Reşat Aydın'ın Olayı, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 201-230.
- Karpat, K. H. (2010, Nisan). *Türk Demokrasi Tarihi- Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kedourie, E. (1971). *Avrupa'da Milliyetçilik*, (M. H. Timurtaş, Çev.), 1. Baskı, Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Kerestecioğlu, İ. Ö. (2010). Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prensten Frankeştayn'ın Canavarına, (H. B. Örs, Der.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde, (ss.309-350). 4. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keskin, N. E. (2019). Ellili Yıllarda Kamu Yönetimi, T. Bora, (Ed.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları* içinde, (Haz. M. K. Kaynar), (ss.505-532). 3.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılınç, M. (2018). Türk Demokrasi Tarihinde Millet Partisi ve Osman Bölükbaşı Üzerine Bir İnceleme (1948-1973), *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(23), 1241-1246.
- Kocabaş, S. (2011). *Menderes Dönemi Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Yol (1950-1960)*, T.C. Devlet Tarihi 5, 1.Baskı, İstanbul.
- Koçak, S. (2008). Siyasal Tarih (1923-1950). *Çağdaş Türkiye 1908-1980- Türkiye Tarihi 4* içinde, (ss.82-173) (Yay. Yön. S. Akşin), 10.Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Limoncuoğlu, A. (2018). Türkiye'de Üçüncü Yolun Başı; Millet Partisi (1948), *Akademik Hassasiyetler*, 5 (10), 145-155.
- Mermer Üzümlü, A. (2019). Tanımların Ötesinde Milliyetçilik: Kuramlar, Tartışmalar, Paradokslar, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, (89), 325-334.
- Onak, N. (1993). *Millet Partisi (Türk Siyasal Hayatında 1960'a Kadar Doldurduğu Yer)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Öz, A. (2013). İslâmcılığın Muhafazakârlaşması Eleştirisi Üzerine Bazı Dikkatler, İ. Kara ve A. Öz, (Ed.), *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri* içinde, (ss.590-616). 1.Baskı, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Özdemir, A. (2017, 25 Mart). Osman Bölükbaşı'yı Biliyor Musunuz? - Osman Bölükbaşı, *İstanbul Gazetesi*, 10 Eylül 2021 tarihinde <http://www.siirparki.com/obolukbasiyadair2.html> sayfasından erişilmiştir.
- Özdemir, H. (2008). Siyasal Tarih (1960-1980). *Çağdaş Türkiye 1908-1980- Türkiye Tarihi 4* içinde, (ss.188-261) (Yay. Yön. S. Akşin), 10.Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.

- Özkırımlı, U. (2010). *Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar: Eleştirel Bir Müdahale*, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Saçaralp, Ç. (2019, 6 Şubat). Meydanları coşturan sandıkta dibe vuran renkli politikacı: Osman Bölükbaşı, *Jurnal.İst*, 1 Mart, 2021 tarihinde <https://www.gzt.com/jurnalist/meydanlari-costuran-sandikta-dibe-vuran-renkli-politikaci-osman-bolukbasi-2798468> sayfasından erişilmiştir.
- Sanlı, F. S. (2019). *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden Milliyetçi Hareket Partisi'ne -Tarihî Süreç, İdeoloji ve Politika- (1960 – 1969)*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Saygılı, O. (2010, 5 Temmuz). Türk Siyasetinin Keskin Muhalif: Osman Bölükbaşı, *Erzurum Gazetesi*, 28 Şubat 2021 tarihinde <http://www.erkurumgazetesi.com.tr/yazar/Turk-Siyasetinin-Keskin-Muhalifi-Osman-Bolukbasi/2295/> sayfasından erişilmiştir.
- Smith, A. D. (2009). *Milli Kimlik*, (B. S. Şener, Çev.), 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik-Kuram, İdeoloji, Tarih-* (Ü. H. Yolsal, Çev.), Ankara: Atıf Yayınları.
- Tekin, Ü. (2004). *AK Parti'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği*, 1. Baskı, Ankara: Orient Yayınları.
- Turan, A. (2022). *Yirmi Yıllık İktidarın Bir Muhasebesi: AK Parti ve Milliyetçilik*, 1.Baskı, Konya: Eğitim Yayınları.
- Uçar, F. (2018). Üç Tarz-ı Siyaset'in Bir unsuru Olarak İslâmcılık ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri, *Journal of History Studies*, 10(4), 191-217.
- Uluçakar, M. (2018). Muhafazakâr Demokrasi Söylemi Üzerine Bir İnceleme, *Alternatif Politika*, 10 (3), 349-373.
- Uyar, H. (2018, 29 Mart). Türk siyasetinin iki önemli ismi: Osman ve Deniz Bölükbaşı, *Ege Meclisi*, 1 Mart 2021 tarihinde <http://www.egemeclisi.com/kose-yazisi/5528/turk-siyasetinin-iki-onemli-ismi-osman-ve-deniz-bolukbasi.html> sayfasından erişilmiştir.
- Vincent, A. (2006). *Modern Politik İdeolojiler*, (A. Tüfekçi, Çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları.